

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS

- Förste intendenten docent *Anna-Maja Nylén*,
Stockholm: Svensk landsbygd i omvandling . 1
Swedish countryside in transformation 8

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

- Professor *Sigfrid Svensson*, Lund: Medeltids-
arkeologi, ett nytt läroämne 10

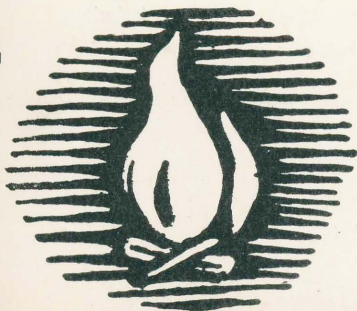
ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Avdelningschefen fil. lic. *Mats Rehnberg*, Stock-
holm: Folkmusiken i Finlands svenskbygder
Örnulv Vorren: Finnmarksamenes nomadisme,
1—2. Anmäld av docent *Phebe Fjellström*,
Uppsala 13

- Hans Lidman: Fäbodlar. Anmäld av docent
Nils-Arvid Bringéus, Lund 23
Lars Furuland: Statarna i litteraturen. Anmäld
av *Mats Rehnberg* 24
Axel Steensberg: Dagligliv i Danmark i det
nittende og tyvende århundrede, I. Anmäld
av docent *Brita Egardt*, Lund 26
Nils G. Wollin: Äggkoppar, äggställare och
äggställ. Anmäld av intendenten fil. lic. *Eva
Nordenson*, Stockholm 27
Jan-Öjvind Swahn: Jubelfest. Anmäld av *Nils
Arvid Bringéus*. 29

KORTA BOKNOTISER

- E. E. Larsson: Swedish commentators on Ame-
rica 1638—1865 31
Från Sommabygd till Vätterstrand, 7:de saml. 31
Från Gästrikland, 1959—1963 32

RIG · ÅRGÅNG 47 · HÄFTE

1

Universitetsbiblioteket
LUND

1964

Svensk landsbygd i omvandling

Av Anna-Maja Nylén

Statliga ingrepp har sedan medeltiden varit av avgörande betydelse för svenskt jordbruk. Jorddelning och brukningsformer har med större eller mindre framgång dirigerats genom lag. Fram till 1700-talets mitt var statens intresse framför allt att hindra en alltför långtgående ägosplittning, detta för att tillförsäkra staten ett hållbart skatteunderlag. På 1600- och 1700-talen tvingade emellertid befolkningsökningen till en successiv modération av förbudet mot ägodelning, och en mycket stark hemmansklyvning skedde under 1700-talets slut och 1800-talets början. Den ekonomiska liberalismen under senare delen av 1800-talet tillät ännu större frihet i detta avseende. År 1896 tillkom en lag som tillät praktiskt taget obegränsad delning av jord, vilket gav upphov till ett stort antal smålägenheter.

Utomordentligt vittgående reformer genomfördes under senare delen av 1700-talet och 1800-talets början, framför allt laga skiftesförordningen 1827. Härigenom förändrades jordbrukets *struktur* genom en omgruppering av de olika ägopartierna som bildade en brukningsenhet, men de förändrade *inte deras storlek*. Som en följd av framför allt laga skiftets genomförande bröts byarna sönder genom utflyttning av gårdarna till deras resp. ägor. Mot slutet av 1800-talet intensifierade staten sina ingrepp i jordbruket. Den s.k. *egnahemsrörelsen* startades med

avsikt att erbjuda den ökande jordbruksbefolkningen bättre existensmöjligheter (och därmed också begränsa emigrationen). Fram till 1939 var huvudändamålet att öka den agrikulturella produktionen genom att uppmuntra småbruk både av sociala och befolkningspolitiska skäl. När den allmänna ekonomiska situationen förbättrades i slutet av 30-talet visade sig egnahemsrörelse allt annat än lämplig. Handels och industriens ökade behov av arbetskraft innebar att jordbrukspolitik inte längre kunde syfta till upprättandet av småbruk, vilka tog i anspråk en betydande arbetskraftstillgång. Ett riksdagsbeslut 1939 förändrade radikalt statens jordbrukspolitik. Härigenom slutade delningen av större och bildningen av små jordbruk helt. Efter en tid av trevande försök att forma en linje tillsattes 1942 års jordbrukskommitté, vars resultat presenterades 1947 och utgör grundvalen för statens nu projekterade program för jordbrukets utveckling fram till 1970.

Grundtanken är att ge samma möjligheter för i jordbruket sysselsatta att nå en rimlig levnadsstandard som den industriarbetarna har uppnått. Likaså att få del i den allmänna standardhöjning som i framtiden kan komma.

Detta mål vill man nå på två vägar:

1. Genom statligt prisstöd i den utsträckning att det gör effektivt planerade och drivna familj jordbruk lönande.

Detta innebär att jordbruket skall ge en avkastning som möter alla driftskostnader, inkl. avbetalning och ränta på investerat kapital. Vidare att det skall ge jordbrukets arbetare samma levnadsstandard som andra jämförbara arbetargrupper.

2. Genom fortsatt och intensifierad rationalisering av jordbrukslägenheterna, reducering av produktionskostnaderna och höjning av jordbrukarens inkomst. Denna rationalisering skall beröra
 - A. Jordbrukens storlek
(Storleksrationalisering)
 - B. Arronderingen
(Strukturrationalisering)
 - C. Förbättring av jordbrukets fasta anläggningar
 - D. Tillämpning av rationella driftsformer
(Driftsrationalisering)

Rationaliseringsprogrammet.

Det organ som under överinseende av jordbruksdepartementet har att utföra dessa direktiv är lantbruksstyrelsen. Den är den centrala myndigheten. Lantbruksnämnderna i varje län underställda lantbruksstyrelsen är de lokala myndigheterna under ledning av en lantbruksdirektör. Dessa lantbruksnämnder upprättades genom riksdagsbeslut 1947 som en följd av det statliga rationaliseringsprogrammet.

De instrument som ger dessa myndigheter möjlighet att handla är en rad lagar, delvis stiftade för ändamålet, som berör jordförvärv, expropriation, sammanläggning, jorddelning, vanhävd, jordbruksegnahemsverksamhet, egnahemslån, stöd-lån, skördeskadeersättning m.m. Målet är enligt regeringsprogrammet att garantera

jordbrukets lönsamhet och grundar sig på föresatsen att svenskt jordbruk skall fortsätta som familjeföretag och att rationaliseringssträvanden skall ta sikte på att upprätta och upprätthålla lägenheter av till en början enfamiljsstorlek 10—20 hektar (vilket innefattar flertalet av småbruken), senare reviderat att även avse 2-familjsstorlek upptill 30 hektar. Rationaliseringen skall i första hand vara jordbrukarens egen angelägenhet, men myndigheterna skall underlätta och stödja genom att ställa ekonomisk och annan hjälp till förfogande.

Ursprungligen var avsikten i 1947 års jordbruksprogram att statens bidrag till rationaliseringen skulle föregås av en brett lagd utvecklingsplanering. Grundelementen i denna skulle vara dels en *regional planering*, dels en *individuell*. Från början begränsades den regionala planeringen till små representativa områden, vanligen ett à två i varje län. Varje företag blev ett testfall avsett att etablera en praktisk rutin för fortsatt rationalisering. Dessutom gjorde lantbruksstyrelsen några få länsundersökningar med avsikt att göra en ekonomisk, geografisk och social översikt över ett helt län. Denna metodik har emellertid övergivits till förmån för jordbruksöversikter, vanligen i samband med övrig kommersiell och industriell verksamhet, bebyggelse och bosättning inom större områden.

Bland de problem vilka ha blivit evidenta som ett resultat av dessa länsundersökningar är den snabba utvecklingen inom glesbygderna, jordens användning, strukturella förändringar, arbetskraftsbehov och arbetstillgång. Arbetet med dessa problem har lett till ett utvidgat samarbete mellan olika statliga organ om ett program för landsbygdsplanering-

en. I ett antal län har länsutredningar engagerat speciella planeringsexperter för att handlägga inventerings- och undersökningsuppgifter. Dessa har resulterat i ett antal länsutredningar vilka nu föreligger i stencil och ger ett ännu inte fullständigt, men mycket intressant material till belysning av vad som nu sker och inom en snar framtid kommer att ske med svensk landsbygd.

I samband härmed bör framhållas att riksdagens beslut år 1947 syftade till en långsam och gradvis skeende strukturförändring av jordbruket, inte en revoultion. I själva verket vidtogs åtgärder för att *bromsa en utveckling som eljest skulle ske alltför fort. Ett mycket betydelsefullt skäl var att minskningen av jordbrukslägenheter och avfolkningen av landsbygden skedde i alltför snabb takt.* Hänsynen till småbrukarna, som av olika skäl inte kunde överföras till andra arbetsfält eller nya omgivningar, skulle ha givit icke önskvärda förhållanden. Man ansåg det inte heller ekonomiskt hållbart med en alltför snabb utveckling med hänsyn till att investeringar i byggnader och inventarier skulle gå till spillo.

Den planmässiga rationaliseringen kan inte ses i riktigt perspektiv utan att man först tar i betraktande befolkningsutvecklingen på landsbygden. Minskningen av aktiva inom jordbruket är mellan 1930 och 1950 40%, dvs från 936.000 till 545.000. Detta avspeglar en djupgående förändring inom jordbruket och innebär att antalet arbetande på varje 100 hektar jord minskat från 25 till 15. Under de sista 10 åren har produktiviteten ökat med 50%. Antalet jordbruk på över 2 hektar minskade från 1932 till 1951 med 1.300 per år. De senaste åren har takten ökat så att antalet är 3.000 pr år. Sam-

manläggningen av jordbruk är ansvarig för en mindre del av den totala minskningen av personal i jordbruket. I stället är det driftsrationaliseringen, delvis mekaniseringen som är det främsta skälet för det minskade arbetskraftsbehovet. Ett mått härpå är att traktorernas antal har ökat från 20.000 1944 till 150.000 år 1959 och har under senare år ökat i accelererande takt.

I samråd med lantbruksstyrelsen har inom ett antal län skett en inventering av jordbrukets rationaliseringsobjekt för att få en fördjupad kunskap om utvecklingstendenserna. De utgör samtidigt en del av mera omfattande länsutredningar som företas av arbetsmarknadsstyrelsen för att ge ett underlag för industrilokaliseringen, vilken ju också har en problematik som ingriper i jordbruksrationaliseringen. För Lantbruksnämnderna kommer utredningsmaterialet att få betydelse vid den långsiktiga planeringen såväl för yttre som inre rationaliseringsuppgifter. Uppgiftsinsamlingen har skett rörande länens samtliga brukningsenheter med arealer över 2 har åker. Underlaget består dels av uppgifter grundade på jordbruksregister och statistiska uppgifter ur administrativa akter, dels också av de lokala medarbetarnas, Ortsombudens kännedom om sina kommuner samt uppgifter insamlade vid gårdsbesök och genom enkäter.

De länsutredningar som hittills utkommit omfattar Dalsland, Gävleborgs län, dvs Hälsingland och Gästrikland, Hallands län, Jämtlands län, delar av Norrbottens län och Östergötlands län. Utan att i detalj redogöra för det mycket omfattande siffer-, tabell- och kartmaterial som här insamlats skall jag ange några huvudlinjer i utvecklingen, som det ter sig utifrån de samlade uppgifterna. Jag tar då

också med en länsutredning gjord av arbetsmarknadsstyrelsen från Kalmar län för att ge exempel från län med olikartade förutsättningar med avseende på näringsliv.

Under de sista åren har avfolkningstendenserna i Norrland varit föremål för bekymmer. Utflyttning har nu där nått en sådan omfattning att åtgärder måste vidtas. De fyra nordligaste Norrlandslänen hade år 1961 en nettoutflyttning på inte mindre än 10.000 personer. Men också andra delar av landet har kommit i liknande avfolkningssituation. Framför allt gäller detta sydöstra Sverige. Punktvis har strömmen hejdats. Blekinge län, som tidigare haft en stark utflyttning, har nu en helt annan mera positiv situation. På Gotland har industrietableringar bromsat utflyttningen som tidigare var alarmerande. Nettominskningen väger nu över mot en långsam nettoökning. För Kalmar län är läget ovisst. Under de senaste 10 åren har befolkningen inom länet minskat med ca 4.000. I en undersökning rörande väntade strukturförändringar inom jordbruket i Kalmar län, som utfördes av lantbruksnämnden i samverkan med andra organ, redovisas den väntade strukturutvecklingen fram till år 1970. Under en 15-årsperiod kommer åkerarealen i länet att minska med 28.000 hektar fram till 1970. Åkerbortfallet kommer nästan helt att ske i åkerglesa bygder. Parallellt sker en ökning av skogsarealen med 40.000 hektar. Vidare beräknas en kraftig minskning av antalet brukningsdelar, de i storlek 2—5 hektar med 70% och upptill 10 hektar med 30%. Undersökningsresultaten tyder slutligen på en kraftig befolkningsminskning vid jordbruket, drygt 1.000 personer om året fram till 1970, dvs att 2 à 5 jordbruk varje vecka skulle

avvecklats i länet fram till 1970. I skogsbygden väntas något över 35% av åkerarealen bli överförd till skogsmark till 1970, närmare 50% till 1975. I jordbruksbygden väntas däremot ca 6% bli överförd till skogsmark. Mellanbygden intar i detta avseende en mellanställning. Endast en fjärdedel av brukningsenheterna kommer att överföras till skogsmark och en del av smålägenheterna blir bestående motiverade av kombinationen med skogsbruk.

Inom jordbruksregionen har folkminskningen uppgått till ca 1.300 personer trots ett relativt stort födelseöverskott. Här är en av anledningarna till utflyttning typisk för områden med starkt utvecklat dominerande jordbruk. Den långt drivna rationaliseringen och det minskade arbetskraftsbehovet har friställt arbetskraft som sökt sig till andra yrken och särskilt då industrier vilka saknas inom de av jordbruket högexploaterade områdena.

Samma är förhållandet inom t.ex. Östergötlands slättbygd, där en stark rationalisering avseende storlek, struktur och drift givit som resultat ett starkt minskat behov av arbetskraft. En man kan nu där sköta ett kreaturslöst jordbruk på 60 hektar.

I *Halland* kan 3,1% av åkern komma att övergå i betesmark, skogsmark och annan mark. Detta innebär att ca 2.000 enheter bedöms sakna förutsättningar att bestå. Ca 1.500 personer kommer att friställas från jordbruket.

I *Dalsland* kommer ca 30% av gårdar med över 2 har åker att upphöra, som självständiga brukningsenheter utgörande i genomsnitt 15%. Av brukningsenheterna har 9% överförts från åker till betesmark, totalt uppskattat till 1.300 har.

Vid 4% av brukningsenheterna har åker planterats med skog eller ca 1.100 har, 7% har en klar tendens till igenbuskning. Detta är genomsnittssiffror och beräknade i underkant. I Bergsbygden är siffran för minskning av åkerarealen 25%. För hela landskapet skulle skogsarealen öka med 7%. Den pågående utvecklingen visar att det närmaste decenniet kommer att medföra en sammandragning av det egentliga jordbruket till den centrala slätten och större öppna områden i dal- och skogsbygderna vilka måste öka sin areal med åker från dem som inte kommer att bestå samt med fastigheter som läggas igen till skogsmark. I skogsbygden kan det finnas anledning för speciellt utformade brukningsenheter såsom stödjordbruk för skogsarbetare och rena skogsfastigheter. Den hastigt fortgående skogsmekaniseringen gör dock framtiden för dylika brukningsenheter osäker.

I *Gästrikland och Hälsingland* bedöms 11,5% komma att övergå i betesmark, skogsmark och annan mark. 42% av antalet brukningsenheter anses sakna förutsättningar att bestå. Antalet män i arbetsföra åldrar som successivt under de närmaste 10—15 åren kommer att friställas från jordbruket är uppskattningsvis 3.100 man. 35% av den nuvarande jordbruksbefolkningen hänför sig till brukningsenheter som beräknas upphöra som självständiga företag. De beräknas komma att övergå till andra näringar på grund av den fortgående rationaliseringen av jordbruket.

I *Jämtlands* län omfattande Jämtland och Härjedalen beräknas omkring 30% av länets brukningsenheter om över 2 har åker upphöra under den kommande 10-årsperioden som självständiga enheter. Den största nedläggningsprocenten, ca 35%,

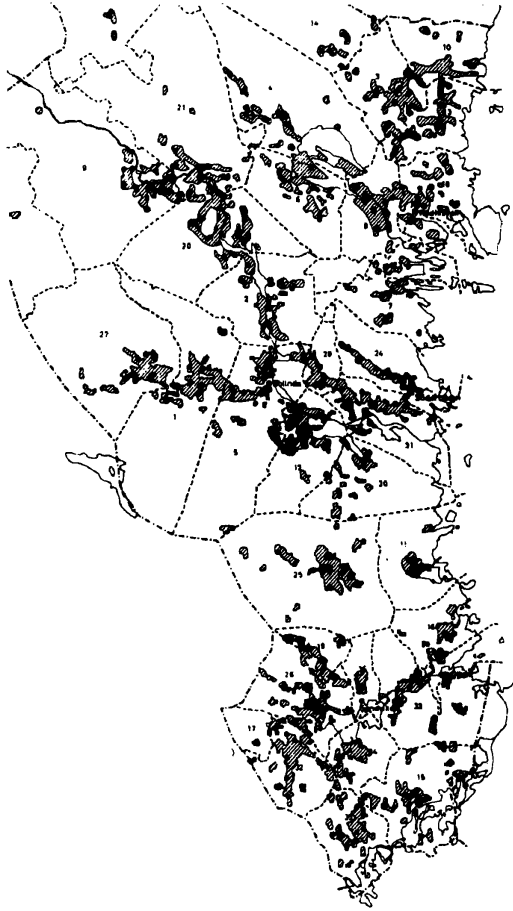

Fig 1. Nedläggning i relation till befintlig åkerareal i Gävleborgs län. Enligt en sammanställning av länets lantbruksnämnd juni 1960.

kan förväntas inom silurområdet, det område som har det bästa jordbruket och där det har störst betydelse. Inom detta område har man anledning förutse en betydande storleksrationalisering. Inom övriga områden, speciellt de båda fjällregionerna, kan förväntas en lägre nedläggningsprocent, ca 20%. Inom dessa områden är brukningsenheternas skogsmarksareal större och kommer att kompensera behovet av större åkerarealer.

Konsekvenser för den kulturhistoriska forskningen.

Den utveckling som skisseras i dessa länsutredningar har hittills förverkligats i en utsträckning som överträffar beräkningarna och kommer givetvis att få konsekvenser för natur och kulturbygd. Den öppna bygdens successiva förvandling: åker blir betesmark eller skog, betesmarken skog. Hittills har 61.000 hektar odlad jord tagits ur agrikulturell produktion och det beräknas att ytterligare 300.000 hektar åkerjord och 200.000 hektar odlad jord bör gå samma öde till mötes fram till 1975. Åtminstone 90% av denna areal bör med fördel kunna användas till skogsproduktion. Det är ungefär en sjundedel av den nuvarande åkerarealen¹). Ur naturvårdssynpunkt har redan ett dystert perspektiv förutsetts. Den öppna bygden, i århundraden försvarad av bonden och hans arbete och kreatur mot en icke önskad växtlighet försvinner. Den svenska landskapsbilden skulle onekligen bli mycket torftigare om åker och äng får växa igen eller planteras med skog. Detta är *en* aspekt.

Hur är då perspektivet sett ur kulturforskarens synpunkt. Utan att lägga några sentimentala synpunkter på denna utveckling kan man med utredningarna konstatera förändringar av jordbruket som är helt revolutionerande. Maskiner ersätter människor på åkrar och ängar i en utsträckning som verkar otrolig. Hela arbetsgrupper och arbetskomplex försvinner, människor, metoder, teknik, organi-

satoriska bildningar, redskap, arbets- och festliv, föreställningar, sed, sång och saga. Bebyggelse försvinner. Ganska exakta siffror kan nämnas ur utredningarna.

I *Hallands län* beräknas ca 1.500 bostadshus vara sådana att de icke kommer att bebos.

I *Dalsland* är 45% av bostadshusen byggda före 1900 och 26% av ekonomibyggnaderna.

I *Gävleborgs län* har för brukningsenheter, som saknar förutsättningar bestå, 18,1% bedömts som möjligen bebodda och 17,5% som obebodda. Detta blir tillsammans ca 5.000 byggnader som med all sannolikhet skall försvinna.

I *Jämtlands län* är motsvarande siffror: 40% av byggnadsbeståndet på brukningsenheterna är uppförda före sekelskiftet. I mellanbygden 52%.

Som kriterier vid bedömningen av brukningsenheters fortbestånd har följande tillämpats: 1) minst 10 ha åker, 2) högst 5 km från närmaste tätort, 3) tillfredsställande utfartsvägar, dvs genomförbara mjölkbilstransporter, 4) högst 3 km till närmaste skola för de första årens skolgång, 5) bra bostäder och ekonomibyggnader, 6) förekomst av vuxna barn, villiga att överta skötseln av gården. Kriterier för bedömning av bostäderna har varit ålder, datum för senaste reparation och teknisk utrustning; för ekonomibyggnader ålder, datum för senaste reparation, inomhustemperatur under vintern, förekomst av fukt, mjölkkrum.

Det står ju av detta utan vidare klart att rationaliseringen kommer att beröra ett äldre byggnadsbestånd och, eftersom rationaliseringen av jordbruket starkast berör just de gamla genomdlade bygderna, även den äldsta kulturbygden. Det förefaller högst angeläget att den kulturhis-

¹) Enligt muntligt meddelande av byråchefen H. Ståhlberg, chef för Kungl. Lantbruksstyrelsens yttre rationaliseringsbyrå, har denna andel nu stigit till en fjärdedel.

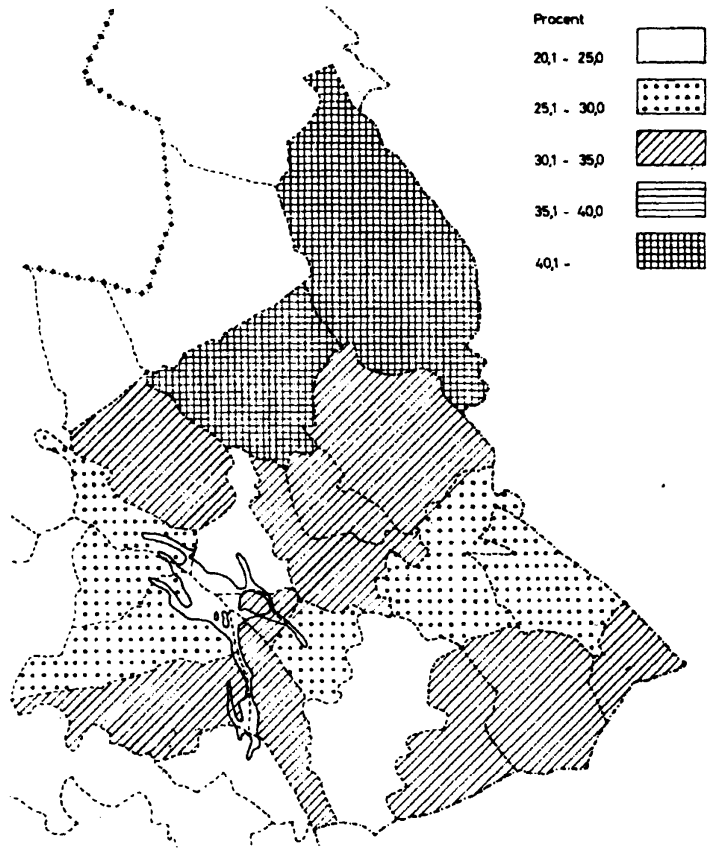

Fig. 2. Bedömda antalet upphörande brukningsenheter i Jämtlands län. Enligt en utredning av länets lantbruksnämnd oktober 1961.

toriska forskningen, de kulturhistoriska museerna och dess fältforskningsinstrument noggrant överväger situationen med hänsyn till den utveckling som har ägt rum och i som det synes accelerande takt kommer att fortlöpa. Vad som i första hand är nödvändigt är att berörda parter får diskutera hela frågan och formulera de angelägnaste arbetsuppgifterna och hur dessa bör bedrivas. Ett samarbete mellan olika discipliner torde vara nödvändigt liksom också gemensamma aktioner för att få anslag till registrering inom de områden, som är särskilt utsatta för omvandling.

Källor:

Sammanställning av huvudresultaten rörande jordbruket i Gävleborgs län, inventeringen 1958. Lantbruksnämnden i Gävleborgs län i samråd med Kungl. Lantbruksstyrelsen. Juni 1960.

Meddelanden från Kungl. Lantbruksstyrelsen. Ser. C. Nr. 6:1960. Strukturförändringar i jordbruket i Kalmar län 1956—1970.

Utredning rörande lantbrukets struktur inom Jämtlands län. Lantbruksnämnden i Jämtlands län under medverkan av Kungl. Lantbruksstyrelsen. Okt. 1961. Stencil.

Utredning rörande lantbruket i Dalsland. Lantbruksnämnden i Älvsborgs läns norra område under medverkan av Kungl. Lantbruksstyrelsen 1963. Stencil.

Utredning rörande jordbruket inom Arvidsjaur, Arjeplog, Jokkmokk. Lantbruksnämnden i Norrbottens län under medverkan av Kungl. Lantbruksstyrelsen 1963. Stencil.

Summary

Swedish countryside in transformation

In every European country one can observe the de-population of the countryside and a general movement towards the towns and urban areas. In Sweden this movement started at the end of the 19th century. The agricultural policy of the State right up until 1939 was to encourage the formation of small farms. Sweden now has a highly developed system of small farms; 77.8% of the total number of agricultural units have up to 10 hectares, 20.4% have 10—50 hectares and only 1.8% have over 50 hectares. However, the increasing need of labour in trade and industry meant that at the end of the 'thirties, the State's agricultural policy of establishing small farms could no longer be continued. An agricultural committee was set up and in 1947 it presented its report which is the basis for a State rationalisation programme extending up to 1970. The fundamental idea is to give those who are engaged in farming the same chances of reaching a reasonable standard of living as the industrial workers, i.e. to give agriculture a chance to compete in the labour market. Another aim is to maintain properties big enough for one or two families i.e. 10—30 hectares. The State provides both financial and technical aid in various ways. Local and central organizations have been formed and new laws have been passed to help carry out the programme.

This planned rationalisation which concerns both the size and the running of the agricultural units cannot be seen in its true perspective unless one takes into consideration the population trends in the country districts. The decrease in the total number of those actively engaged in farming between 1930 and 1950 was 40%, i.e. from 936,000 to 545,000. This reflects a profound change in agriculture and means that the number of workers on each hectare of arable land has decreased from

25 to 15. Despite this, productivity has increased by 50% in the last ten years. The number of farms with more than 2 hectares decreased by 1,300 per year between 1932 and 1951. In recent years the number has risen to 3,000 per year. However, combining farms accounts for a minor proportion of the total decrease in agricultural workers. Instead, mechanisation is the main reason for the decreased demand for labour.

In conjunction with the central authorities, a number of counties have taken stock of the things to be achieved in rationalising agriculture in order to get a further knowledge of the trends in development. One of the most obvious problems that has emerged in these investigations is that structural changes and the transformation of the countryside are taking place at a greater rate than had been estimated and in effect the de-population of the countryside is going too fast and measures must be taken to slow down this tendency.

The trends outlined in these reports and which up to now have been fully confirmed by the actual state of affairs have been and will be very important for the countryside and the cultivated regions. The open countryside is being transformed; tilled land is being turned into pasture or forest, pasture into forest. Up to now 61,000 hectares of cultivated land have been taken out of agricultural production, and it is estimated that a further 300,000 hectares of arable land and 200,000 hectares of cultivated land will have gone the same way by 1975. At least 90% of this area could profitably be used for timber production. This is approximately one seventh — in recent reports the figure has risen to one quarter — of the present area under cultivation. As for the preservation of scenery, a black future has already been predicted. The Swedish landscape will undoubtedly be less rich and varied

when the arable land and meadows are allowed to become overgrown or are planted with timber. This is *one* aspect.

But what is the picture like from scholar's point of view? Without expressing any sentimental reflections on these tendencies, we can confirm the findings of the local reports that the changes in agriculture are revolutionary. Machines are replacing people in the fields and meadows to an almost unbelievable extent. Whole groups of workers and systems of working are disappearing; people, methods, techniques, organisational groups, implements, traditional ways of working, celebrations, conceptions, customs, songs and tales are disap-

pearing with them and the people. The buildings are disappearing. Fairly exact figures can be found in the reports.

In this study the author wanted to draw the attention of cultural research workers firstly to the records given here and secondly to the research material which is to be found in the primary material already collected. The transformation of the countryside will create considerable problems for the preservation of cultural monuments. It is desirable that interested organisations and scholars of cultural history should have an opportunity to discuss the situation and draw up a programme of work.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Medeltidsarkeologi, ett nytt läroämne

Av *Sigfrid Svensson*

I en diskussion i Bonn 1961 om föremålsstudiet inom folklivsforskningen framhöll den berömde, nu avlidne germanisten Julius Schwietering sådana studiers betydelse genom att hänvisa till vad som saknades på andra områden: Vad som fattas oss i modern filologi är att vi inte efter den klassiska arkeologins förebild har en arkeologi, en vetenskap som inte bara såsom konsthistorien frågar efter formen utan också efter funktionen. Nu är det så, att vi vet vida mer om romersk stadskultur än om högmedeltidens städer eller om karolingertidens föremålsbestånd. Enbart som litteraturhistoriker, fortsatte Schwietering, kan vi inte riktigt tolka ett medelhögtyskt epos och dess föreställningsvärld. Våra studenter läser om en turnering men kan inte konkret föreställa sig hur en sådan gick till. Det ges ut ett internationellt verk om medeltida inskrifter, men där finns inte ett ord om hur de är utförda, om de är huggna i sten eller skurna i trä. Detta är dock av betydelse för att förstå formen och komma fram till en datering. Schwietering menade alltså, att historiker och filologer behövde en arkeologi — i detta fall underförstått en medeltidsarkeologi — som hjälpvetenskap.

Vid Lunds universitet föreligger sedan vårterminen 1962 en av universitetskanslern fastställd studieplan för fil. lic.-examen i ämnet medeltidsarkeologi. Kungl.

Maj:t har också föreskrivit att ämnet skall vara examensämne så länge docenten Erik Cinthio "är villig och oförhindrad att förätta examination i ämnet". Det citerade anger dock en ohållbar situation. Examination förutsätter givetvis undervisning, men att en sådan tills vidare kan lämnas beror enbart på universitetets möjlighet att tillfälligtvis erbjuda docent Cinthio — sedan hans docentbefattning i fjor utgick — extra docenttjänst. Dock endast med kort varsel och en termin i taget. Seminariet består å andra sidan redan av två doktorander och tio licentiander bortsett från deltagare som i andra ämnen kommer i beröring med hithörande problem.

Att medeltidsarkeologi vuxit fram som akademiskt läroämne just i Lund är givetvis ingen tillfällighet. Lunds jord har gett fynd som i sin rikedom har varit unika i Europa, även om de nu fått konkurrens genom resultaten från utgrävningarna av världskrigets tyska ruinstäder. Fynden från det underjordiska medeltida Lund har samlats på Kulturhistoriska museet och har framkommit genom museets systematiska övervakning av alla grävningar i staden från storbyggen till kloakbrunnar. Historiska museet i Lund med Domkyrkomuseet äger därtill stora medeltidssamlingar av annan art. Examensämnet för den till Historiska museet knutna lärostolen är Nordisk och jämförande fornkun-

skap. Men genom att medeltidsarkeologi sedan Otto Rydbecks tid ingått i professurens benämning har från museet också kunnat bedrivas hithörande fältarbete.

En ordnad utbildning i ämnet är vida mer än ett lokalt intresse. Framför allt kräver den forcerade planerings- och nybyggnadsverksamheten i våra gamla städer en utbildad arbetskraft som kan företaga nödvändiga arkeologiska undersökningar. Detta är ett starkt praktiskt krav för att inte planerad byggnad skall fördröjas med därav följande ekonomiska konsekvenser. Men det är också ett stort vetenskapligt behov. Vid Visbysymposiet förra sommaren, som gällde stadsgrundandets tid i Östersjöområdet, framgick med all tydlighet, att de viktigaste källorna till medeltidsstädernas äldsta historia är att söka i jorden. Detta gäller inte minst Norden med den brist på skriftliga dokument som här föreligger. Medeltidsarkeologin är en nödvändig förutsättning för denna del av vår stadshistoriska forskning. Men även utgrävningen av medeltida boplatser och enstaka byggnadsmonument kräver specialkunskaper.

Praktisk utgrävningserfarenhet måste alltså vara en viktig del av utbildningen. Men ingen än så skicklig teknik kan göra ett ämne till vetenskap. Tekniken blir lätt självändamål, därest insikter ej finnes om de större sammanhangen. Den ger också bristfälliga resultat om kunskap saknas om vad man egentligen är ute efter. De teoretiska studierna i ämnet medeltidsarkeologi måste alltså med nödvändighet bli omfattande.

Den tryckta studieplanen definierar ämnet: "Medeltidsarkeologi omfattar i vidare bemärkelse den nordiska kulturutvecklingen under medeltiden samt dess viktigaste förutsättningar i den motsva-

rande allmän-europeiska kulturen. Det för ämnet och studierna grundläggande källmaterialet utgöres av fasta fornlämningar och byggnader samt det till epoken hörande föremålsbeståndet. Huvudparten av detta senare har tillvaratagits och tillvaratas i samband med utgrävningar." Avslutningsvis framhålles: "Medeltidsarkeologien omfattar således primärt studiet av epokens monument och föremål men vidgas med hjälp av delämnena och de orienterande översikterna, så att tolkningen av ämnets källmaterial kan bidra till kunskapen om den allmänna kultur- och samhällsutvecklingen under i första hand den nordiska medeltiden." I studiefordringarna ingår också en överblick av den medeltida samhälls- och idéhistorien.

För den enskilda forskningsuppgiften är en definierad avgränsning gentemot grannvetenskaperna av föga intresse. Men när det gäller att ge allmänna riktlinjer för ett nytt akademiskt ämne är det något annorlunda. En teoretisk diskussion kan behövas beträffande förhållandet till närliggande ämnen och om vad som är ämnets egenart. Ett inlägg i sådan debatt har Erik Cinthio framlagt i den nyutkomna digra dubbelgången 1962—1963 av *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum*. Hans uppsats har rubriken *Medieval archaeology as a research subject*. Cinthio summerar inledningsvis medeltidsarkeologins ställning i Frankrike, Polen och England, där man också teoretiskt diskuterat dess omfattning. Den bredaste inriktningen har ämnet i England. Cinthio nämner bl. a. de utgrävningar som där igångsatts av medeltida byar. Han hänvisar också till bidragen i tidskriften *Medieval archaeology*, som ge en föreställning om ämnets omfattning.

För att ange medeltidsarkeologins för-

hållande till grannämnen skiljer Cinthio på vad han anser vara för sitt ämne material av primär, resp. sekundär karaktär. Uppdelningen innebär inte en värdesättning av ett materials betydelse i det enskilda fallet utan hänför sig till om ett visst källmaterial faller inom en annan redan existerande vetenskapsgren med sin speciella metodik, det kan gälla mynt, konstföremål eller kyrkliga inventarier. I detta sammanhang finns anledning att erinra om vad Wilhelm Heinrich Riehl för över ett sekel sedan med skärpa betonade ifråga om folklivsforskningen: en vetenskaps självständighet framträder icke i dess isolering, utan mer däri att den befördrar andra vetenskapsgrenar i samma mån som den själv främjas av dessa.

Medeltidsarkeologins förhållande till nordisk fornkonst och folklivsforskning synes helt klar. Den avskiljer sig genom den tidsmässiga avgränsningen samtidigt som den sysslar med ett material som förbinder objekten för de båda andra vetenskaperna. Historieforskningens litterära och medeltidsarkeologins av monument och föremål bestående källor kompletterar varandra samtidigt som de till sin art är klart olika. Förhållandet till konsthistorien kan däremot synas mer komplicerat och Cinthio uppehåller sig också särskilt härvid. När medeltidsarkeologin analyserar t.ex. föremål och konstruktioner är den främst intresserad av tillverkning och funktion. Den har en allmänt social och kulturhistorisk inställning. Funktionsbegreppet framträder i studiet av de tekniska omständigheter, de praktiska behov och de sociala förhållanden som betingat det undersökta objektets utformning. En central uppgift för medeltidsarkeologin är undersökningen av hela miljöer, dess utgångspunkt är de stratigra-

fiskt konstaterbara sammanhangen och det material som framkommer vid en samlad undersökning.

Erik Cinthios teoretiska avvägningar har givetvis fått taga sig ett praktiskt uttryck i de av honom uppsatta studiefordringarna i ämnet. För avläggande av fil. lic.-examen i medeltidsarkeologi fordras högre betyg i kandidatexamen i ett av ämnena nordisk fornkonst, historia eller konsthistoria jämte vissa kunskaper i de båda övriga, motsvarande minst betyget godkänd i nordisk fornkonst och medeltidskurserna i de båda andra.

Hade en de senare motsvarande delstudiekurs förelegat i folklivsforskning t. ex. begränsad till föremålsstudier synes denna också naturligt bort komma med i kraven på förkunskaper. De inventarier och redskapsbestånd som medeltidsarkeologerna gräver upp har folklivsforskaren ofta tillfälle att studera i levande miljö. För folklivsforskaren är det å andra sidan av stor vikt att med medeltidsarkeologins hjälp få möjligheter att vidga perspektivet bakåt i tiden.

Lunds universitet har i sina petita anhängit, att en preceptur måtte inrättas i medeltidsarkeologi. Universitetskanslern har tillstyrkt denna anhållan med motivering, att han finner det "angeläget att ämnets bestånd och framtida utveckling vid universitetet tryggas". Även om framställningen ej förts vidare i årets statsverksproposition är det dock nödvändigt, att den inom det snaraste förverkligas. Till grund för en förnyad begäran om preceptur i medeltidsarkeologi ligger en framställning undertecknad av ämnesrepresentanterna vid Lunds universitet för nordisk fornkonst, konsthistoria, historia och folklivsforskning.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Folkmusiken i Finlands svenskbygder

Av *Mats Rehnberg*

OTTO ANDERSSON: *Folkdans* A.1. Instrumentalmusik, menuetter, polskor, polonäser. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland nr 400. Finlands svenska folkdiktning VI. Helsingfors 1963, 748 s., ill., 1100 melodier. Pris Mk 50:—

Dansen kvarlever främst genom benämningar, beskrivningar och är i bästa fall dokumenterad genom musiknoter, som dock bara omfattar en sida av dansen som företeelse. I skriftserien Finlands svenska folkdiktning utgav Yngvar Heikel 1938 en deskriptivt inriktad översikt med titeln Dansbeskrivningar¹. Ett kvartssekel senare föreligger nu av Otto Andersson en ny volym med titeln Folkdans.

Huvuddelen av verket består av en publicering av notmaterialet — en slags motsvarighet till Svenska låtar. Samlingen omfattar dock endast menuetter, polskor och polonäser. Bröllopsmusiken samt det yngre melodistoffet har av utrymmeskäl måst sparas till en kommande volym. I föreliggande verk ingår endast traditionsuppteckningar, medan äldre handskrivna notböcker uteslutits. Dylik konsekvens har icke iakttagits vid publiceringen av Svenska låtar, som därför kommit att innehålla källmaterial av olika karaktär.

Otto Andersson har upprepade gånger uttalat sig mot de principer, som kom till användning i det svenska samlingsverket, där stoffet icke endast uppdelades topografiskt efter landskap utan inom dessa grupper framlades "biografiskt" som olika spelmansrepertoarer. Detta förfaringssätt kan ge den okritiske utnyttjaren uppfattningen, att de skilda melodierna

möjligen haft dessa olika spelmän till upphovsmän. Dessutom medför det naturnödvändigt att stoffet framträder i en melodimässigt oöverskådlig ordning.

Även i Finland skedde under 1800-talet endast ett mycket begränsat upptecknande av folklig musik, främst beroende på svårigheten att skriva noter, en ofrånkomlig färdighet för uppgiften. Samma förhållande har i stor utsträckning rått även i Sverige, där tusentals visor ligger stumma utan melodier i våra arkiv.

Ett gott exempel på äldre tiders svårigheter härvidlag representerar J. W. Wefvar, en av Ranckens medarbetare, som var särskilt flitig i att tillvarataga melodierna. Han måste tillgripa en både beundransvärd och riskabel omväg, nämligen att själv först lära sig melodien efter gehör och sedan återgiva den för en notkunnig person.

Då omkring 1900 olika krafter strävade efter att reparera tidigare försummelser gällande melodiskatten, fick bl.a. just Otto Andersson i uppdrag att delta i detta viktiga arbete. Härigenom kom denne att i flera avseenden göra en insats som motsvarade Nils Anderssons vid räddningen av svensk folkmusik.

I en omfattande inledning till den föreliggande volymen har Otto Andersson publicerat ett rikt och tidigare till stor del okänt material rörande spelmän och dansmiljöer. Termer som pipare och fidlare är i svenska Finland belagda från 1400-talet och motsvarar med säkerhet svenska yrkesutövare med dessa benämningar. Haavio har delat Norlinds uppfattning, att musikerna i äldre tid till största delen var vandrande lekare, något som Otto Andersson med stor rätt drar i tvivelsmån, särskilt som han från nyare tid kunnat påvisa att ett stort antal haft andra yrken och även lokalt beklätt olika förtroendeposter i samhället. Förmodligen har det existerat både fast-

¹ Anmäld av Mats Rehnberg: Svensk och finländskt i folklig dans, Folkminnen och folktankar 1941.

boende och mer vagabonderande musikutövare. Landsbygdens liksom städernas musikanter har till antalet varit förhållandevis fåtaliga, varför de måst utöva sin verksamhet inom ett större revir än t.ex. smeder, mjölnare eller andra yrkesmän. Behovet av musik har även rent tidsmässigt varit begränsat till enstaka evenemang som bröllop eller till fritidssysselsättningar som danskvällar. Under den övriga befolkningens "produktiva normalarbetstid" har spelmannen icke haft någon egentlig musikalisk funktion att fylla.

Otto Andersson har ägnat uppmärksamhet just åt det intressanta problemet i vilken utsträckning musicerandet var verkligt yrke eller bisyssla. Att kända spelmän oftare varit hantverkare än bönder kan rimligen icke tolkas som om denna yrkesgrupp vore mer musikalisk. Med säkerhet finnes sociala, ekonomiska eller socialpsykologiska skäl härför. Självägande bönder kan, även om de varit spelkunniga, varit mindre benägna att leja sig som spelmän, medan hantverkare, som även i sitt vanliga yrke betjänade andra, kan tänkas ha haft lättare att åtaga sig musikuppdrag.

En analys av hur spelandet gått i arv har givit vid handen, att c:a 33 % av spelmännen haft en fader som likaledes varit musicerande. Dessutom förekommer åtskilliga exempel på att musikutövande hoppar över en generation. Då Otto Andersson understryker, att musikarvet ej sällan gått kvinnolinjen, bör man hålla i minnet, att den patriarkaliska arvsföljden så dominerat vårt tänkande, att vi lätt räknar det som något intressant då egenskaper ärvs längs kvinnolinjen, vilket självfallet bör vara lika vanligt. Spelmansarv efter t.ex. en morfader är emellertid icke utan vetenskapligt intresse, ty det skulle onekligen kunna tydas som att musikaliteten i högre grad är ett arv än en miljöpåverkan. Detta kan emellertid icke med säkerhet avgöras utan att man i varje enskilt fall äger kunskap om i vilken utsträckning morfadern och dottersonen förekom i samma miljö med möjlighet antingen till direkt miljöpåverkan eller miljöbetingad utlösning av en nedärvd latent musikalitet. Otto Anderssons starka intresse för spelmännens personligheter har lockat honom till fördjupade undersökningar rörande ett stort antal s.k. "spelmanssläkter", d.v.s. familjer i vilka namnkunniga spelmän uppträtt under flera generationer. För

folkmusikens del finnes åtminstone i Norden ingen motsvarighet till dessa undersökningar. I Sverige har något liknande endast ägnats bonadsmålarna.

Ett rättegångsprotokoll från Åland 1783 röjer förekomsten av ett så stort antal fiolspelskunniga personer, att Otto Andersson vågat draga slutsatsen, att det vid denna tid funnits spelmän i nästan varje by. Han har velat tolka detta som spår av inflytande från rikshuvudstaden med dess vid denna tid livliga högkonjunktur för stråkmusik. Det synes dock ytterst osäkert, att ett samtidigt uppsving för stråkmusik i Stockholm så nära i tiden skulle ge eko bland bondsöner och hantverkarpojkar på Åland. Hade det gällt modebetonade melodier vore det riktigare att förutsätta en påverkan, men konsten att spela fiol synes så svår, att det erfordras en längre tids intern utveckling, innan den kan förväntas sätta spår i en märkbar ökning av spelmanskadern. Däremot är det en ytterst intressant iakttagelse, att spelmansfrekvensen synes ha skiftat mellan olika tider och olika bygder. Ett folkligt talesätt i Dalarna har antytt detta med orden: "Möter man tre rättvikskarlar är två av dem målare och tre av dem spelmän."

Huruvida alla de namngivna personerna i ovannämnda rättegångsprotokoll skall uppfattas som egentliga spelmän kan inte heller anses klarlagt, särskilt som man hittills aldrig närmare definierat begreppet spelmän, evad detta skall avse varje fiolspelskunnig individ eller främst de som mer eller mindre kontinuerligt uppträder i denna funktion utom den egna familjekretsen.

Den äldsta kända uppgiften om fiolmusik i Finland gäller hertig Johans hov på Åbo slott 1557, alltså förhållandevis sent. Sirelius uppgift, att fiolen icke begagnats på landsbygden förrän på 1700-talet, kan emellertid Otto Andersson vederlägga. Vissa uppgifter om förekomsten av ryska spelmän på 1600-talet öppnar möjligheten för östlig kulturpåverkan inom finländsk folkmusik, något som dock knappast kan spåras i svenskbygderna.

Vid behandlingen av allmogeinstrumenten får författaren anledning att behandla nyckelharpan i Finland. Genom omfattande inventeringar har han tidigare penetrerat detta problem även i Sverige. Den enda bevarade harpan från Finland daterar Otto Andersson på

tekniska grunder till 1600-talet, då den starkt erinrar om den äldsta kända svenska, daterad 1526 och förvarad i Zornmuscet. Ätminstone på 1700-talet omnämnes nyckelharpan som gängse i vissa trakter.

Klarinetten har begagnats i icke ringa utsträckning på finländsk landsbygd, något som i Sverige mest varit märkbart i Bergslagen. Säckpipan synes varit mindre vanlig. Mungigan (tillhörande de s.k. knäppidionerna, alltså icke det senare munspelet) blev särskilt namnkunnigt genom att trakteras av tiggaren Aron i Runebergs Älgskyttarna. Dragspelet gick under 1800-talet den vanligen förekommande novationsvägen och gjorde sitt inträde "först inom borgerskapet i städerna och efterhand även på landsbygden." Dess i begynnelsen begränsade tonomfång och lämplighet främst för durmelodier uppfordrade olika krafter till motanfall under fältropet "bränn dragharmonikan." Liknande signaler hade avhörtts ett knappt halvsekel tidigare och då riktats mot fiolen för dess förmenta syndfullhet. Eftersom Otto Andersson endast berör den profana musiken, behandlas ej de med väckelserörelserna uppträdande nya stränginstrumenten, som knappast hade med folkmusik och dans att göra på annat sätt än att de utgjorde en svuren fiende till dans och världslig musik.

Otto Andersson har påvisat folkmusikens starka beroende av stilmusiken. "Städerna voro de centra från vilka musiken liksom övriga kulturformer strålade ut över bygderna". Detta invändningsfria konstaterande kontrasterar emellertid med en i annat sammanhang framförd uppfattning. "Folkmusiken består således ingalunda endast av kulturstoff övertaget från de högre bildningsskikten. — Den består därjämte i betydande utsträckning av originala skapelser av själva folket, låt vara att dessa skapelser formats efter lånade mönster." Dessa hägge yttranden i samma verk betecknar i hög grad den aldrig avbrutna diskussionen, där folk-kulturforskarna med olika medel försöker visa folk-kulturens självständighet och oavhängighet gentemot stads- eller högre ståndskulturen. Otto Andersson är en alldeles för kunnig forskare för att icke se musikkulturen som en stor och enhetlig företeelse, där vissa riktningar har religiös funktion, andra profan, där nyskapande insatser göres av de stora kompositörerna, men alltid inom en tidsram också

för deras del, och där folkmusiken på givna modemönster förmått skapa otaliga varianter som hör till dess speciella kännetecken.

Genom ett rikt material har Otto Andersson kunnat påvisa, vilken musikalisk förmedlarroll organister, stadsmusikanter och militärmusiker innehaft. "Nya musikformer, marscher, danser och ceremonistycken spredos genom dessa yrkesmän från land till land och från det ena samhället till det andra. Den 'nya' musiken nådde även allmogebefolkningen via tätorter och herrgårdar, Melodierna blevo därunder utsatta för varieringar, då de ofta inlärdes efter gehör."

Från 1600-talets Uleåborg föreligger uppgifter om hur stadens organist ägde kontraktsmässigt försäkrad ensamrätt till musikutövning i staden och dess närhet. Utdelandet av dylika rättigheter möjliggjorde troligen för organisten att uppbära en lägre lön för sin kyrkliga tjänst. Dylika spelmansmonopol är välkända men icke tillfredsställande utredda för svenskt vidkommande. De icke sällan omtalade "häradsspelmännen" i t.ex. Skåne bör icke missuppfattas såsom någon av häradet anställd utövare av musik. Istället var de gärningsmän, som av vederbörande myndigheter fått tillstånd att utan konkurrens utöva sin verksamhet inom ett visst område, en rättighet som delvis erinrade om de tiggarpass, vilka prästerna tidigare utfärdade för bettlare.

En mindre uppmärksammas företeelse, som Otto Andersson åtminstone från 1800-talet kunnat skildra är hur landsbygdens spelmän i viss utsträckning kunde erhålla musikaliska engagement i närbelägna städer liksom hos herrgårdarnas ståndspersoner. Likt otaliga andra yrkesmän var spelmannen en slags "musikhantverkare", som utförde sina tjänster åt hög och låg. I vilken utsträckning hans repertoar växlade efter uppdragsgivare är omöjligt att avgöra, men förmodligen fick alla nöja sig med de musikaliska prestationer vederbörande lyckades frambringa.

En mycket viktig funktion hade musiken som ackompanjemang åt dansen, vilket med all tydlighet framgår av det bevarade melodistoffet. Ända sedan 1600-talet har en av de viktigaste källorna till kunskap om dansens förekomst utgjorts av myndigheternas kampanj mot detta nöje. Domstolarnas klagomål 1679 över otukt, "sedhan dhe följdes ifrån

lekestugun" motsvarar i stort sett nutida vecklagan på samma tema. Otto Andersson har antagit att frekvensen av dansstugor eller dansaftnar ökat under 1700-talet "att döma av den kamp, som då uppstod emot dem i synnerhet i Österbotten av präster, biskopar och landshövdingar." Trots detta har det dock vissa perioder förekommit inte bara att präster deltagit i dans utan även att de låtit ordna danstillställningar i sina hem. Det synes dock icke ha förekommit i Österbotten. Vad pietismen och senare väckelser inneburit i åsiktsförändring från kyrkfolkets sida är alltså utrett. Tillståndet före 1800-talspuritanismen möjliggjorde dock att den finlandfödde Frans Mikael Franzén blivit lika känd för sina dryckessånger som för sina psalmer.

För att komplettera Heikels tidigare publicerade undersökningar, som främst avsåg dansernas utförande, har Otto Andersson så sent som 1956 låtit utsända en frågelista om dansens miljöer. Självfallet blev det därvid främst vad som brukar kallas "den äldre nutidstraditionen", som på detta sätt kunde nås. Otto Andersson var troligen själv äldre än flertalet av sina sagesmän. Liksom i Sverige synes ungdomen i Finland egentligen först efter konfirmationen fått tillåtelse att delta i regelrätta dansstugor. Tidigare var de hänvisade till sånglekarna som nöje. Då emellertid traditionsmaterialelet är förhållandevis sent, är det därvid osäkert, huruvida denna uppdelning rätt även längre tillbaka. Det är emellertid icke omöjligt att så varit fallet, framför allt beroende på att det mimiska och dramatiska i sånglekarna med deras tävlingsinslag och överraskningsmoment förmodligen ägt större förmåga att roa yngre årsklasser än kontakten med det motsatta könet, som den vuxnare ungdomen sökte i dansmiljön. Otto Andersson är emellertid fullt klar på den stora betydelse som danssammankomsterna ägt som kontaktpunkt för ungdomen. Han anser med rätta att de bör räknas till något av en "institution i samhället."

Den yngre traditionen skiljer främst på stugdanser och stordanser. De förra var av mindre format och avsedda för närbygden, medan de senare avsåg att kunna locka deltagare från ett vidare revir. Andra danstillfällen var "opsittarkvällar," då ungdom samlades för att kollektivt utföra något arbete, var-

efter ett kortare dansande kunde vidtaga.

Efter sabbatsfredens inträdande på lördagskvällen skulle det ej vara tillåtet att ordna dans, varför dylikt vanligen kom att förläggas till söndagsaftonen. Svirandet på söndagskvällarna har som bekant av ålder skapat ett slags "dagen efter"-ledighet på måndagarna, det s. k. blåmåndagsproblemet. Att dansen ej förekom på lördagskvällarna har stundom förklarats med att denna kväll var ägnad nattfrieriseden. Som Otto Andersson mycket riktigt påpekat utesluter emellertid det ena inte det andra härvidlag. Den verkliga orsaken är givetvis att sabbatsdagen då ansågs börja.

Under 1600- och 1700-talen, då kampen mot ungdomens dansnöjen främst fördes av myndigheterna, synes dansen fortgått ganska obehindrat. Först under 1800-talet, då genom väckelsen och förmodligen även andra strömningar, delar av landsbygdsbefolkningen själv började ta avstånd från dansen, råkade detta ungdomsnöje i trångmål. Allt färre bondgårdar uppläts för dans. Dansaftnarna minskade ytterligare i social prestige genom att icke sällan gå av stapeln i socialt mindre ansedda hem. Slutligen blev det portlider, logar och liknande uthus som blev dansmiljö. Otto Andersson har lämnat en ytterst intressant översikt över de utomhusmiljöer, där dans mer eller mindre traditionellt anordnats. Det synes därvid som om vissa av dessa platser kunnat äga ganska lång tradition som dansmiljö. På Åland dominerar "dansarberg", släta hällar. Broar, hårdängar, sandbackar och vägskäl är likaledes mångenstädes utnyttjade för ändamålet, främst av tekniska skäl genom att erbjuda en någorlunda slät golvyta.

På 1880-talet, sedan den begynnande sågverksindustrin gjort bräder billigt och lättåtkomligt, började dansbanorna eller danslavar-na att uppträda. Via enklare regnskydd och paviljonger har dessa senare utvecklats till föreningslokaler av olika slag. Att kunna ordna inomhusdans har naturligtvis varit ytterst angeläget här i Norden.

Med hänsyn till att endast vissa kategorier av folkmusik inrymtes i denna volym, har endast begränsade delar av den folkliga danskonsten behandlats. Från 1660-talet anför Otto Andersson en ytterst intressant beskrivning av en dans, som mycket väl kan uppfattas som en sångdans med försångare utan ackompan-

jemang av instrumentalmusik. Denna nyfunna uppgift står ännu ganska isolerad men kommer säkerligen i fortsättningen att ofta citeras som exempel på medeltidstraditionens kvarlevande. Otto Andersson är själv emellertid kritisk nog att icke ta ställning till om detta exempel verkligen kan tagas som bevis för kvarlevande "balladdans" och icke för något slag av sånglek.

De bevarade äldre notböckerna är ofta avsedda för klavér eller andra instrument, som spelmännen stod främmande för. Det ringa antalet menuetter i en visbok från 1759 har Otto Andersson tolkat som ett bevis för att denna dans då ännu icke nått sin största omfattning. Redan tidigare var dansen emellertid enligt samtida vittnesbörd vanlig i trakten. Antalet bevarade dansmelodier får emellertid icke utan vidare tolkas som bevis för olika dansers frekvens vid ifrågavarande tid. En äldre dans som polskan kan genom sin förekomst under flera generationer ha alstrat en myckenhet olika variationer. Dessutom kan mängden polskor vara av rent musikteknisk art i det att den dansmässigt sett enklare polskan tillät flera åtgöranden från spelmannens sida än den mer turmässigt uppbyggda menuetten.

Otto Andersson har i detta verk icke kunnat undgå att konstatera, att menuetten synes representeras av flera traditionsupptecknade melodier i det svenska Finland än på något annat håll i Norden. Med hänsyn till det tillfälliga sätt, på vilket folkmusiken ofta tillvaratagits, är det svårt att avgöra, om kvantitetsskillnaderna till någon del kan bero på oenhetlighet i insamlingsarbetet. Av Svenska låtars 7910 melodier är endast 14 menuetter! Att detta talförhållande absolut icke återger den en gång existerande verkligheten torde vara säkert. Det finnes allt för många äldre uppgifter om menuettens förekomst i Sverige för att ett så ringa antal melodier på något som helst sätt skulle kunna anses representativt. Det är emellertid välbekant, att både Nils Andersson och — inspirerad av denne sin herre och mästare — Olof Andersson hyste ett omåttligt stort intresse för den svenska polskemusikens rikedom. Äldre handskrivna svenska notböcker vittnar bättre än låtuppteckningarna om menuettens placering i äldre tiders pop- och ranklistor.

Att icke de södra delarna av Finland — Åboland och Nyland — uppvisar lika stort antal menuettmelodier som det mer avlägsna Österbotten synes likaledes egenartat. En förklaring skulle möjligen kunna vara, att sedan dansen införts i Österbotten, blev den där icke lika snabbt utkonkurrerad av nyare danser som fallet kan ha varit längre söderut. Dess längre livslängd just i Österbotten medförde i sin tur, att det hann att utveckla sig ett flertal varianter och olika dansmelodier. En annan förklaring skulle kunna vara, att just det förhållandet att menuetten verkligen kvarlevde längre i Österbotten också bevarat ett större antal menuettmelodier i de senare spelmännens minnesförråd. Men vi vet icke, om det i de södra provinserna någon gång funnits en rikare skatt av menuettmusik, som senare sjunkit i glömska.

Till förklaring av menuettens ställning just i Österbotten har Otto Andersson pekat på städernas och brukens impulsgivande betydelse där. Att just brukens arbetarkollektiv kan ha bidragit till att tradera vissa festligheter med starka inslag av dans och musik känner vi väl till även från svenskt håll.

Vissa av de i Österbotten upptecknade menuetterna erinrar starkt om en del av Bellmans melodier. Otto Andersson hävdar — med största säkerhet riktigt — att detta icke utgör någon impuls från bellmansångerna utan att såväl österbottensdanserna som epistlarnas musik är ekon av 1700-talets populärmusik.

Med sin djupa förtrogenhet även med allmän musikhistoria har Otto Andersson kunnat påvisa, hur vissa menuetter kan bygga på folkvisemelodier, hur musikstyckena till en början var tidsenligt långsamma i tempot, men hur de senare ökade i hastighet. Just tendensen till ökat tempo i dansens slutfas var utmärkande för slutet av 1700-talet och början av 1800-talet, i Sverige särskilt märkbart inom kadriljerna.

Beträffande polskans starka ställning under långa tider påpekar Otto Andersson ytterst riktigt, att det ej går att avgöra, om detta skall anses vara musikens förtjänst — varieringsmöjligheter, viss enkelhet i uppbyggnaden etc. — eller dansens popularitet. Eftersom det främst är danserna, som kommit som populära nyheter, synes polskedansens popularitet eller möjlighet att genom smärre formella föränd-

ringar uppehålla en popularitet varit grunden till polskans långa hegemoni i Norden. Att polskorna varit talrikare i Österbotten än i sydvästra Finland synes bero på att regressionen tidigare satt in längre söderut.

Genom sin personliga skicklighet också som violinist har Otto Andersson kunnat berika den vetenskapliga diskussionen genom att införa speltekniska färdigheter som anledning till olikheter. Vissa egenheter i polskornas uppbyggnad skulle alltså bero på spelmännens oförmåga till erforderliga grepp, t.ex. förminskade kvinter, som fordrar särskilt smidiga fingrar.

Polskemedioderna har som bekant sedan generationer av forskare hört till de centrala diskussionsämnena i nordisk folkmusikforskning. Olika melodi- och danstyper har skapat ytterst komplicerade mönster, där det är svårt att entydigt särskilja de skilda inslagen. Otto Andersson har här frångått den av Adolf Lindgren införda, något schablonmässiga typologien med åttondels-, sextondels- och triolpolskor och istället skapat ett slags system efter vad han själv vill karaktärisera som melodiernas "frasbyggnad".

Författaren har även haft anledning att beröra det svåra problemet med karakterisering av folkmusiken. Notåtergivningen stannar vanligtvis vid själva melodimönstret, medan stilistiska detaljer, spelsätt m.m. icke låter sig fångas på detta sätt. Folkmusikforskarna har icke till sitt förfogande haft ett lämpligt "landmålsalfabet" för denna musikdialekt. Först nutidens moderna bandinspelningar kan ge forskningen bättre resurser, dock inskränkta endast till ljudet. Instrumentfattning, stråkföring, grepp etc. kan endast avbildas genom rörlig film. I detta sammanhang kan nämnas att Sveriges Radio systematiskt dokumentärfilmar äldre spelmän, varvid ljud och rörelse samtidigt upptages och bevaras. Kort tid före sin bortgång har därigenom bl.a. Tillman i Dala-Floda och Gössa Anders Andersson i Orsa förevisats.

Otto Andersson har med ett beklagande konstaterat, att han i sin ungdom i likhet med andra dåtida forskare, som främst var på jakt efter att rädda så många melodier som möjligt, icke på önskvärt sätt studerade spelsätt m.m. Denna självanklagelse, som främst äger lärdomshistoriskt intresse, väger lätt jämfört

med den omfattande redogörelse som här lämnats just för allmogespelmännens spelsätt. Otto Andersson, som själv upplevt fler spelmän än någon annan nu levande musikforskare i Norden, har sammanfört allt sitt hithörande vetande och därigenom framlagt det främsta bidraget hittills på detta område. Författaren kan redogöra för, hur han själv upplevt, då allmogespelmännen slutade hålla stråken ett stycke ovanom froschen, ett grepp som förmodligen med rätta tolkas som ett arv från den äldre kortstråken. Ett speciellt drag för spelmännen förr var att hålla sina fioler lågt stämda för att inte riskera strängarnas bristning. Enhetlig stämning förekom icke, utan man fick samstämma vid hopspel. Särskilt i Sverige har spelmännen briljerat med att stämma upp g-strängen till a och stämma ned e-strängen till ciss, något som Otto Andersson påfallande sällan mött hos finländska spelare. Dubbelgrepp och lösa medklingande strängar har varit en annan omtyckt spelmanseffekt. En myckenhet speltekniska egenheter ges här en intressant behandling.

Vid sammanställningen av melodierna för publicering i föreliggande volym har Otto Andersson bibehållit sin livslånga uppfattning att detta bör ske icke topografiskt eller "biografiskt" utan efter melodiernas karaktär och typer. Grupperingen baseras på under ett långt liv förvärvat kunskaper om och synpunkter på denna art av folkmusik. Otto Andersson framhåller själv, att han är fullt medveten om att, då man tvingas inränga varje enskild melodi i ett bestämt gruppsammanhang, kan stundom vissa invändningar göras mot vilka egenskaper man valt att fästa mest avseende vid. Själva grupperingen av det rika melodimaterialet utgör alltså i denna utgåva i viss mån ett slags vetenskapligt inlägg.

En mycket stor del av det praktiska arbetet med detta omfångsrika verk har manuellt utförts av en mycket skicklig medarbetarstab, vars olika insatser dess ledande man omsorgsfullt redovisat. Det finns anledning att rikta en tacksamhet mot dessa krafter, som genom sina insatser bidragit till att en mångsidigt upptagen forskare vid hög ålder fått möjlighet att fullfölja ett halvsekel långt arbete.

Otto Andersson är — ehuru f.d. professor i musikvetenskap — också något av det han som forskare studerar. Då han påpekat, att

landsbygdens musikaliska ungdom under 1800-talet hade mycket små möjligheter att er hålla musikalisk vidareutbildning annat än hos ge-
hörsspelmän eller — om föräldrarnas ekonomi så medgav — att skickas till organistskola i en stad, berör han egentligen sin egen musikaliska bildningsväg. Han är både gehörsspelman och organistutbildad. Då han behandlar de musikaliska kontakterna som rått mellan Sverige och Finland också på folkmusikens område, kan han hänvisa till egna upplevelser. Då han på 1890-talet som lättmatros seglade med vedskutor på Stockholm, kunde han, medan skutan låg på slipen i Furusund, gå på logdans och lyssna till svenska skärgårdsspelmän. Det ligger nästan något symboliskt i att ungefär vid samma tid på Svartnö, holmen bredvid, deltog då den unge hovkapellisten Hugo

Alfvén i liknande logdanser vid bondebröllopen. Han utnyttjade dessa folkmusikaliska ungdomsupplevelser i sin välkända Midsommarsvaka och gladdes särskilt över att veta sig ha hört musiken i de byar, där en generation tidigare August Söderman inspirerats till sin romantiska svit Ett bondebröllop. Men det kunde inte lättmatrosen Otto Andersson veta, då han lyssnade till spelmännen i Furusund.

Med denna omfångsrika och innehållsrika skrift har Otto Andersson lagt en hörnsten i den nordiska folkmusikforskningen. Bragden att vid 84 års ålder kunna prestera ett verk av denna storleksgrad fyller läsaren inte endast med beundran utan också med förvissning att författaren redan är sysselsatt att nedskri va sina inledningskapitel också till den volym som närmast skall följa.

ØRNULV VORREN: *Finnmarksamenes nomadisme* 1—2. Tromsø museums skrifter IX: 1—2. 1. Kartmessig fremstilling av Finnmarksamenes flyttinger, driftsområder, bosteder og leirplasser m.m. i tida 1953-1957. 2. Beskrivelse i henhold til den kartmessige fremstilling i hefte 1. Universitetsforlaget, Oslo 1962.

Ørnulv Vorren, förste konservator vid Tromsø museums 1949 tillkomna samiska avdelning, har sett som sin uppgift att sprida saklig kunskap om de norska samerna och deras kultur och sociala förhållanden. Hans vetenskapliga produktion har huvudsakligen inriktat sig på samernas näringsliv och framför allt på renfångsten i äldre tid samt den lapska nomadismen.

I sitt senaste arbete har författaren lagt fram resultatet av sina fältarbeten inom Finmarken under åren 1953—1957. Vorren har med hjälp av ett rikt kartmaterial och med detaljerade beskrivningar av flyttningvägar så långt möjligt sökt dokumentera nomadismen inom detta område. Varje lappby, *siida*, har här fått sitt arbetsår med dess fastställda stråk för vår- och höstflyttning omsorgsfullt beskrivet, lika

så är respektive bys betesområden, kalvningsplatser, läger och bostäder inprickade på kartor. För att underlätta för läsaren är verket utgivet i två band, vilka försetts med tilltalande typografisk utstyrel. Del 1 innehåller kartmaterialet, bestående av 48 detaljkartor och en uppvikbar översiktskarta. En fyllig teckenförklaring åtföljer varje kartblad. Tyvärr är skalan i minsta laget. De lapska ortnamnen är i många fall omöjliga att läsa utan förstöringsglas. Den i denna geografiska miljö ej bevandrade läsaren har dessutom svårt att orientera sig fram till rätt fjäll, siida etc. Ett lapskt ortnamnsregister uppställt enligt gängse mönster för kartverk, hade varit önskvärt. Kartan är som helhet väl tecknad av Olga Aune. Del 2 innehåller den beskrivande texten till kartmaterialet. Här redogöres i särskilda avsnitt för varje lappbys flyttning inom sitt respektive sommarbetesdistrikt. På kartor och beskrivande text är varje renby identifierad med olika symboler. Det är även väl sörjt för korshänvisningar inom kartmaterialet.

Framställningen bygger förutom på författarens egna kartografiska fältarbeten dels på muntligt, dels på arkivaliskt material. Det förra har inhämtats av samiska meddelare inom respektive sommarbetesdistrikt men även av så-

dana meddelare, som av olika anledningar ägt en vidare översikt och större erfarenhet av vidsträckta flyttningsområden inom Finmarken. Vorren påpekar i detta sammanhang, vilken anmärkningsvärt god kännedom de gamla samerna har visat sig ha för topografi och dess riktpunkter och att inte några svårigheter förelåg för dem att överflytta sina topografiska kunskaper på kartbladet trots att kartläsning ej varit i bruk hos den äldre generationen. En annan viktig muntlig källa har varit förhandlingsmaterialet från Norske reindriftsamers landsforening. Det arkivaliska materialet representeras av reindriftsadministrationens arkiv. Som synes presenterar Vorren ett ur etnologisk forskningssynpunkt ungt material, fyllt av aktualitet.

Finnmarkssamernas nuvarande redriftsområde sträcker sig från Lyngsfjorden i väster till Jacobsälven i öster, ett 40 mil långt och 28 mil brett flyttningsområde. Norr därom ligger Norra Ishavet, som i djupa fjordar tränger in i det aktuella området. Vorren beskriver områdets geologi och hur denna i sin tur påverkar betesområden, flyttningsvägarnas sträckning osv. En koncis översikt ges även av områdets reindriftsadministration samt belysande siffror beträffande finmarkssamernas rennäring under år 1958.

Trots det mycket sena källmaterial, som Vorren arbetar med, är det ogörligt att bortse från att det hör intimt samman med en månghundraårig samisk kulturform. Detta borde starkare betonats av författaren i inledningsavsnittet. Redriftens närmande till modernt näringsliv och den snabba nivellering, som just nu äger rum inom näringslivet överhuvudtaget har även påverkat samernas, menar författaren. "Den traditionelle nomadismens ramme synes derfor etter hvert å måtte bli helt sprengt. Naturlig nok vil dette forhold igjen avspeile seg i hjordenes forhold til de landområder de utnytter. For de enkelte hjorder vil dette i alle fall si større eller mindre endringer i deres bevegelser innen deres ferdselområder" (I s. 8).

Mot denna bakgrund menar Vorren det vara nödvändigt att skaffa fram en så fullständig dokumentering som möjligt av nomadismens gamla traditionella former innan det är för sent. En sådan dokumentation skulle tjäna flera syften. För det första skulle den bilda underlaget för vidare forskning av samisk rennoma-

dism, för det andra skulle materialet kunna komma reindriftsadministrationen till godo vid lösandet av hithörande problem inom rennäringen och för det tredje skulle man kunna nyttja det vid en framtida planläggning av rendriften.

Det vetenskapliga programmet är klart framställt, men enligt min mening ej fullständigt genomfört. Rennomadismen innefattar i sig vitt skilda faktorer, vilka tangerar olika ämnesområden av inte blott etnologisk utan även av geografisk, ekonomisk-historisk och sociologisk natur. Rennomadismen är inte blott flyttnings utan är djupast sett en ekonomisk-sociologisk faktor. Jag skulle vilja stanna ett ögonblick inför en i samband med dessa frågor ofta återkommande missuppfattning, som i viss mån skymtar fram även i detta arbete. Vorren skriver (I, s. 7), att karakteristiskt för den "mer intensive reindrifts-formen var at dens produksjon i høy grad tok sikte på eiernes eget forbruk av produktene. Reindriftsamenes økonomi var dengang preget av naturalhusholdningen og i sterk grad anlagt på selvberging. Størrelsen av hjordene syntes derfor dengang mer enn seinere å kunne bestemmes av familienes evne til å utnytte de produkter som falt fra hjorden på en rasjonell måte. Det er tydelig at det under denne reindriftsformen var behov for et mindre reinantall pr. familie enn etterat pengehusholdningen tok overhånd."

Emellertid förhåller det sig utan tvivel sålunda (det ges många belegg härför i det hithörande ekonomisk-historiska materialet), att utvecklingen inom samisk rennomadism inte har visat en sakta stigande kurva av — låt oss antaga från förhistorisk tid — en mer måttfull nomadism med små renhjordar per familj, som i våra dagar på grund av penninghushållningen har nått kurvans topp med relativt sett största antalet renar per familj.

Den ekonomisk-historiska utvecklingen på samiskt område har visat markanta ekonomiska höjdpunkter under århundradenas lopp. Parallellt med dessa infallande högkonjunkurer torde även — såvitt jag kunnat finna vid mina undersökningar av samerna och deras ekonomiska historia — även renhjordarnas antal ha ökat och därmed väl renantalet per familj. En sådan ekonomisk högkonjunktur torde ha infallit bl. a. under 1500-talet, sannolikt redan under 1400-talet, med en markant höjdpunkt under 1500-

talets slut — 1600-talets början. Arkivaliskt material från den tiden visar en påfallande rikedom inom lappmarkerna och en alldeles anmärkningsvärd sådan har förekommit inom följande fjordområden, som beboddes av samer, nämligen "Waranger, Alten, Terbotn och Laxefierd..." således inom det här av Vorren beskrivna aktuella Finmarksområdet. 1500-talets besuttna Finmarkssamer måste även erlägga en betydligt drygare skatt än t. ex. de svenska samerna i Lule lappmark. I handlingar från 1561 uppräknas de byar som hörde till "Torne fiellzlappeparck": "Lulle by, Thingewere by, Ronall by, Kottageno by, Lappaierff by, Thenno by, Ingrith by och Utsjoki."

Med Kottageno by avses med största sannolikhet Kautokeino — en i våra dagar välkänd Finmarksmetropol. Inom ovan beskrivna område fanns år 1558 många renägare. Detta års räkenskaper för Torne lappmark (som således även innefattade de centrala delarna av Finmarken) uppvisar en lång lista över renägande samer. Dessa var tillika rika på silver och erlade alltid böter i lod silver; samma arkivalier visar att äganderätten över en viss mängd renar eller en renhjörd var väl utvecklad redan vid denna tid. Stöld av andras renar straffades hårt. Denna här påvisade ekonomiska högkonjunktur vilade förvisso på handeln med lappmarksprodukter, på renskötselns avkastning, vilket i sin tur förutsätter innehav av åtskilliga renar per familj. (För ovannämnda uppgifter hänvisas till Phebe Fjellström, Lapskt silver I, Uppsala 1962, s. 265 ff.)

Hartwig Bille, ämbetsman i Saltens län, omtalar 1609 den livliga handel som rådde norr och söder om hans distrikt och poängterar bl. a. *renslakten* som där äger rum. I Lyngsfjorden slaktas 100-tals renar varje år, skriver Qvist-Hellant 1748—49. Dessa uppgifter antyda knappast att renar blott nyttjades för eget bruk. Handeln med lappmarksvaror florerade på marknader i norska fjordsocknar. Renost och även rensmör förekommer ofta i varulistor från denna tid. I ett 1700-talsopus, där fjällapparnas näringsfång beskrives, står antecknat, att "deres mæste næring har de af sine Reensdyr, som de har mængde af, og er for dem saa tamme som andre Creatuurer for bønderne, af dem samler de saa meget ost og smør, at de icke allene har sin underholdning self det heele Aar igiennem, men kand og selge deraf til andre,

thi der findes de som har henved 1000 stycker deraf, og veed fast icke self tall derpaa. I ser er den slags ost meget begierlig, da dend er langt fædere end af andre Creatuurer og bruger de intet andet Slagter end deres Reensdyr, hvis Kiød de aeder vindtørret."

Uppgiften är hämtad ur en norsk 1700-talskälla (Marie Krekling, Om de norske finner eller lapper...). Man observere, att denna rikedom och intensiva renskötsel inte blott blomstrar i Salten och Troms län utan även uppe i Finmarken. Finmarkskommisjonen av år 1685 (s. 145) omtalar hur norska bönder i Finmarken klagat över att när den bergensiska köpmannen Niels Olsen kommer upp till dessa områden så förhandlar denne "der af til fiellfinner, oc de som dennem bør hafue faar ringe eller inted." Fjällfinnarna inom Finmarksområdet kunde nämligen betala kontant för sina varor. Deras ekonomiska underlag utgjordes av renhjördar. (Fjellström, o.a.a. s. 277 och 279).

Nästa ekonomiska höjdpunkt inom samiskt näringsliv torde infalla på 1700-talets början. Däremot synes 1800-talets senare hälft ha ineburit en ekonomisk tillbakagång med åtföljande minskning av renhjördarna. Orsakerna bakom dessa ekonomiska växlingar torde vara lagen om tillgång och efterfrågan. Av största vikt är här att uppmärksamma att djupast sett döljer sig här behov hos *konsumenterna* av alldeles speciell karaktär, behov, som sedan försvunnit. Förändrade kostvanor och förändrade transportsätt är enligt min mening av mycket stor betydelse för att förstå den lapska rennäringens växlande mellan hög- och lågkonjunkturer. Vorrens inledande ord om rennomadismen borde enligt min mening satts i relation till dessa ting. Han skriver (I, s. 8): "Idet pengehusholdningen i dette århundre griper mer og mer om seg og reindriftsamene etter hvert blir mer avhengige av vanlige handelsvarer til den daglige husholdning, må reindriften stadig mer innrettes på salgsproduksjon. En alminnelig høyning av levestandarden overalt i samfunnet inntreffer samtidig. Alt dette sammen med en rekke andre faktorer som spiller inn, krever etter hvert et større antall dyr pr. familie." Men penninghushållningen har näpeligent varit avgörande för renhjördarnas ökning. I äldre tid införskaffade samerna utan svårighet alla slags handelsvaror, som de behövde, enbart genom varuutbyte. Som ett be-

lysende exempel på detta kan följande anföras efter Hülphers (Samlingar . . . öfwer Norrland, 2, 1789, s. 328). Från 1700-talets Åsels lappmark fraktades dessa varor av lapparna ned till kusten för försäljning. "Lapparne försälja: Fogel och Skinnwaror, Kött, Tungor, Ost med åtskilligt mera af Renar, såsom hudar, Lappmuddar och hanskar, jämte något Sik, torr fisk, större och mindre korgar af tågor, bastrep med mera. Silfverpengar äro här mycket begärlige.

Här köpes i synnerhet: Bly, Bössor, Filtar, Grytor, Hampa, Krut, Kläde (blått och rött), Klädes-lister, Lin, Mjöl, Peppar, Salt, skärnålar, Tobak och Pipor, Walmar m. m. utom allehanda smiden af koppar, messing och Jern, såsom Knifwar, Saxar, Kittlar och messingsringar, Baljor och Bälten. På Brännwin har alltid varit god afsättning."

Som framgått ovan var lappmarksprodukter lika begärliga på marknader i de norska fjordbottnarna som på motsvarande marknader vid svenska kusten. Ovanstående visar att under 1600- och 1700-talen torde de nordskandinaviska kostvanorna ha varit av helt annan karaktär än vid 1800-talets slut och under vårt sekel. Av allt att döma ingick på ett självklart sätt i den nordnorske-nordsvenske bondens dagliga kosthåll renkött, rentungor och renost. Renbringa, dvs våra dagars rensadel, var inte en delikatess förbehållet ett fåtal. Jag kan här återge några siffror, ej tidigare redovisade, som ger oss värderingen av dylika varor under nämnda tid. I ett tingsrättsprotokoll från Arjepluog den 29 jan. 1739 taxeras således en renko till 1 daler 10 $\frac{2}{3}$ öre, en renkalv till 20 öre, en renbringa till 6 öre, tvenne kannor renmjölk till 12 öre, två muddskinn 21 $\frac{1}{3}$ öre. Även om vi räknar med ett helt annat penningvärde vid denna tid torde renavelns produkter varit jämförelsevis överkomliga för borgaren i staden och nybyggaren i skogen. För den senare torde väl renkött varit en ständigt återkommande animal föda. De få nötkreatur han ägde slaktades näppligen.

Renskinnen, lappsorna, renskinnspälsar och renmuddar var behöfliga plagg i det forna nordliga Norge och Sverige under vinterns långfärder, vid forttransporter, vid arbetet utomhus, som värmande täcken i stugan (s. k. benckedyner) och som isolerande underlag på utkylda golv.

Man kan av varutabeller utläsa att 1500- och 1600-talens rennäring inom norska och svenska lappmarker fick en påtaglig uppblomstring under dessa århundraden tack vare en omfattande försäljning av renskinn och av slöjdvaror i detta material (skor, stövlar, handskar, muddar). 1700-talets lappmarksförsäljning domineras däremot av renkött- och renmjölkprodukter. Med andra ord — under denna naturhushållningens tid var renhjorden inte avpassad för att täcka enbart den egna familjens behov utan avsedd att tillfredsställa även utomstående konsumenters behov.

Med tiden blir fläsk- och nötkött en allt mer dominerande ingrediens i den nordnorske och nordsvenske bondens och borgarens hushåll. En ökad kreaturstam möjliggör detta. Försäljning av renkött avtar därmed. Förbättrade vägar och därmed bättre vagnar och med tiden införandet av helt moderna transportmedel, såsom buss, tåg, bil, gör påpalsandet av skor, pälsar, handskar av renskinn obehöfligt för resenären. Enligt min mening har författaren i sitt arbete om finmarkssamernas rennomadism ej tillräckligt betonat de *reella behoven* bakom rennäringens uppblomstring eller avmattning, vilka i sin tur är avgörande för rennomadismen. I våra dagar bedrivs en intensifierad propaganda för rennäringens produkter. Man söker skapa ett behov av dessa varor med hjälp av den kommersiella reklamen. Rentunga och rensadel är ännu specialaffärens relativt dyrköpta delikatesser, en renkalvspäls en exklusiv dyrbarhet. När djupfrysta rensadlar och s. k. renskav, konserverade rentungor och rökt renkött blir en daglig vara i snabbköpsaffären har vi till dels återgått till samma kostvanor som rådde i 1700-talets Nordskandinavien.

I och med detta blir rennäringen definitivt en nationalekonomisk faktor att räkna med. Då måste lapparnas renbetesområden och urgamla kalvningsplatser respekteras på samma sätt som den norske eller svenske bondens inägor respekteras av statliga myndigheter.

Vorrens värdefulla undersökningar hade erhållit en djupare dimension, om de satts i relation till ovan antydda ekonomisk — historiska orsaker. Men han visar oss rennomadismens begynnande upplösning inom Finmarken. Vi ser hur flyttningsstråken och urgamla betesområden korsas av moderna breda grusvägar med förbiilande trafik, hur kalvningsplatser hotas

av anstormande fritidsbebyggelse! Med sakliga aktuella uppgifter och med belysande siffermaterial pekar Vorren på de nationalekonomiska tillgångar, som ligger gömda i dessa renhjordar, och indirekt visar författaren oss, att vi måste värna om samernas rennäring av rent ekonomiska skäl. Sett ur denna synpunkt har Vorrens arbete en viktig uppgift att fylla såsom upplysningsmaterial.

Phobe Fjellström

Fäbodrar. Redigerad av HANS LIDMAN. Utgiven i samarbete med Nordiska museet och Fäbodkommittén inom Samfundet för Hembygdsvård. LT:s förlag, Stockholm 1963. 319 s. ill. Pris häft. kr 24: — inb. 29: —.

Före vallodlingens tid förslog sällan betesområdena i byarna. I slättbygderna var man hänvisad till att hålla ett tämligen litet djurbestand med särskild hänsyn till dragarna, där man icke löste betesfrågan genom att om sommaren föra boskapen till skogsbygden på betesgång. När man i övre Sverige för betets skull förde kreaturen från byarna till fäbodarna, var den avgörande skillnaden, att man här mindre var inriktad på kött- än på mjölkproduktion. Fäbodarna tillhör ett näringssystem baserat på ett mångsidigt utnyttjande av mjölken såväl för det egna hushållet som för avsalu.

Genom Sigurd Erixon och John Frödin fästes den etnologiska och kulturgeografiska forskningens uppmärksamhet tidigt på fäbodarna. Likväl saknar vi ännu motsvarigheter till de omfattande arbetena rörande norskt säterbruk. I väntan härpå fyller den av Nordiska museet i samarbete med den s. k. Fäbodkommittén inom Samfundet för Hembygdsvård utgivna boken *Fäbodrar* alla de krav man kan ställa på en populär framställning av ämnet. Boken är redigerad av Hans Lidman, men snarare borde Anders Nymans namn ha stått på omslaget, ty det är han som tillsammans med sin maka Åsa Nyman står för huvudparten av författarskapet.

Bokens populära syfte torde vara en av orsakerna till att framställningen till nästan lika stora delar upptages av bild som text. Samtidigt som LT:s förlag gått en alltmera bildsu-

gen allmänhet till mötes, har man åstadkommit en utomordentlig etnologisk dokumentering i bild. Illustrationsmaterialet är förstklassigt och förmedlar den atmosfär orden sällan kan skapa utan att släppa verkligheten. Man får här icke blott en föreställning om de bildskatter, som ryms i Nordiska museet, utan även om värdet av de bilder, som finns i enskildas gömmor. Fäbodinventeringen 1962 med hjälp av Jordbrukarnas föreningsblad räddade icke mindre än 700 foton åt framtida forskning. Resultatet stimulerar till efterföljd på en rad områden. Vi bör vara beredda att betala ett bra pris för denna form av etnologiskt källmaterial. Att amatörfotografierna gärna låtit människorna komma med i bilden — om än någon gång lite arrangerat — ger ofta ett starkare intryck av levande miljö än de etnologiska fältforskarnas något för markanta strävan att enbart "föremålsfotografera". En brist i det privata fotomaterialet är dock ofta, att det är odaterat. Har man gjort allt vad man kunnat för att få de nu inkomna fäbodfotografierna daterade? Många bilder återspeglar svenskt folkliv, som definitivt hör det förgångna till.

Allmänhetens medverkan i fäbodboken spåras icke blott i fotografierna utan även i ett urval av fäbodskildringar, som publicerats av det stora material om 1400 sidor inkomna uppteckningar. Avsikten att välja läsbara skildringar har måhända gynnat "uppsatsskrivarna" på "upptecknarnas" bekostnad.

Frågorna om fäbodarnas ålder, uppkomst och utbredning och om livet i fäbodarna besvarar Anders Nyman, medan Åsa Nyman behandlar maten, musiken och folktron, som var förknippad med fäbodkulturen. I väl avvägda portioner får man här en god sammanfattning av tidigare forskningsrön med illustrationer ur äldre skildringar och senare uppteckningar. Den provinsiella terminologin och dess variationer anföres ofta och ger den sydsvenske läsaren många påminnelser om att han tillhör ett annat kulturområde än Fäbodsveriges. Anders Nyman försummar ej att påpeka, att man tänkt olika på etnologiskt och kulturgeografiskt håll om ett och annat. Också i matkapitlet kunde det ha framhållits, hurusom Gustaf Ränk avvisat den traditionella uppfattningen om tätörtens betydelse vid framställningen av tåtmjölken (Folkliv 1960—61). Artiklarnas värde förhöjes av litteraturanvisningarna, där man dock saknar

Gunnar Bodvalls avhandling *Bodland i norra Hälsingland* (1959).

Såsom framgick av Björn Hallerdt's ypperliga inventering av fäbodarna i Dalarna (Dalarnas hembygdsbok 1959), har fäbodarna ännu icke spelat ut sin roll i svenskt näringsliv, även om tidpunkten härför nalkas allt snabbare. I samma mån som fäboddriften icke längre kan upprätthållas på grund av bristande lönsamhet, blir det ett kulturintresse att söka bevara icke blott fäbodstugorna utan även de märkliga kulturmiljöer som fäbodarna utgör. Det bästa sättet är uppenbarligen att få fäbodstugorna — liksom kyrkstugorna — bebodda som fritidshus. Icke mindre än ett tjugotal författare har i fäbodboken gjort inlägg i frågorna rörande fäbodens framtid. Särskilt beaktansvärda för den enskilde fäbodstugeägaren eller -spekulanten är Anders Nymans måttfulla synpunkter rörande istandsättande och vård av byggnaderna. Kan boken bidra till att peka på fäbodarna som ett alternativ till våra sommartid överbefolkade kuster, fyller den onekligen även ett viktigt praktiskt syfte.

Nils-Arvid Bringéus

LARS FURULAND: *Statarna i litteraturen*. En studie i svensk dikt och samhällsdebatt. Tidens förlag, Stockholm 1962. 480 s., ill. Pris kr 30:—.

Hur fruktbart det kan vara i humanistisk forskning, då undersökningen av ett objekt icke enbart ängsligt uppehåller sig inom det egna akademiska ämnets konventionella rāmärken framgår tydligt av Furulands avhandling, som ventilerats inom litteraturhistorien men som i hög grad inrymmer material från social och ekonomisk historia, statskunskap och i någon mån folklivsforskning.

Statssystemet uppstod i vårt land vid mitten av 1700-talet men nådde sin största utbredning först närmare 1800-talets slut. Den teoretiska inspirationen erbjöd fysiokratiens lanthushållarlitteratur. Den praktiska tillämpningen anslöt sig nära till den dåtida naturhushållningens avlöningssystem, som ju ingalunda gällde enbart fattiga statare utan både prästerskap och krigsfolk.

Statarna utgör som bekant en speciell kategori inom landsbygdens obesutna befolkning.

Såsom det högsta skiktet inom detta femte stånd räknades allmänt torparna, vilka bebodde en egen stuga och genom fullgörande av dagsverken i förhållande till torpets storlek och avkastning erlade en betalning i natura till jordägaren. Sämst ställt hade kanske backstugusittarna, gatehusfolket och liknande. För dem fanns ingen fastare garanti för försörjningen. Ogifta drängar och pigor i husbondens kost uppbar åtminstone en viss grad av reglerad patriarkalisk försörjning. Det synes onekligen som om uppkomsten av statsystemet sammanhängde med behovet att ge familjeförsörjning, då arbetskraften bildade familj men ej kunde erbjudas torp. Varken Utterström eller Furuland har kunnat lösa problemet, varför statarna därvid likt drängarna råkade leva kvar under tjänstehjonsstadgans bestämmelser. Det har inte heller varit möjligt att avgöra, om det alltmör ökade statsystemet var resultatet av lanthushållarrekommendationer eller av nödvång att lösa familjbildningsproblemet för arbetskraften. Det blev helt enkelt ohållbart att basera huvuddelen av jordbrukets fasta arbetskraft på ogifta personer under giftasvuxen ålder. Utterström har kunnat påvisa, att det begynnande 1800-talet i hög grad präglades av stor rörlighet hos arbetsfolket, särskilt bland de ogifta. Genom att medelst statsystemet främja familjbildningen kunde arbetsgivarna åtminstone i någon mån nedbringa denna rörlighet. Att löntagarens naturstat icke ökade med antalet barn erinrar starkt om den nutida likalönsprincipen, som ju icke tar hänsyn till arbetstagarens försörjningsplikter.

Furuland har funnit att s.k. statorp mångentades var en övergång till mer renodlat statsystem. Torpen var ju en äldre form att er hålla erforderlig arbetskraft. Torpsystemet ägde dessutom fördelen att dagsverkena kunde koncentreras till agrara högsånger vid sådd och skörd etc.

Enfamiljshuset har ju av gammalt varit förhärskande bostadsform inte bara på landsbygden utan även i ett stort antal städer intill 1800-talet. Så var märkligt nog fallet till största delen även i de patriarkaliska järnbruken, där man eljest mycket väl kunde tänka sig att de långa raderna av smedbostäder kunnat vara sammanfogade i radhusliknande längor. 1700-talets lantbrukslitteratur pläderade visserligen för flerfamiljsbostäder, men det finns hittills

icke några kända exempel härför före 1800-talets början. Det synes ännu vara för tidigt att avgöra, om det var industrien eller storbordbruket, som introducerade de första flerfamiljehusen för arbetskraften. De från nutiden välkända statarlängorna, som på 1900-talet ofta angripits såsom mindervärdiga bostäder, synas i större utsträckning ha tillkommit först under 1800-talets senare del. I den socialpolitiska debatten om statsystemets nackdelar under mitten av 1800-talet omnämndes överhuvudtaget icke bostadsfrågan, säkerligen på grund av att icke endast statarna vid denna tid bebodde bostäder av en senare icke godtagbar standard.

Av stort intresse är Furulands konstaterande att det fullt utbyggda statsystemet uppstått i Mälardalens län och här tidigast fått en större utbredning. Detta understryker ytterligare det centrala Östsveriges välkända ställning som landets främsta novationsområde. I det stora Skåne uppträdde statsystemet betydligt senare.

1700-talsreformatörernas rekommendation av statsystemet efterträddes under 1800-talets första hälft av en allt starkare kritik, som kulminerade på 1840- och 50-talen. Bakgrunden är helt naturligt trycket av den pauperism, som uppstod genom den oavbrutet stigande folkökningen. Varje inträngande i den samhälleliga verkligheten vid denna tid gör den halvt romantiska bondeidealiserings om inte helt verklighetsfrämmande så åtminstone mycket orealistisk. Bondemyten fick en så affektionslad kraft att den bibehållit sitt grepp långt in i våra dagar. Att folklivsforskningen länge led härav kan vara skäl att erinra om, även om utrymmet i detta sammanhang inte möjliggör en utförlig redovisning.

I 1840-talets fattigvårdsdebatt kom statarfrågan att ventileras ur skilda synpunkter. Spänningen mellan bondeklassen och godsägarna eller de nya jordförvärvarna ur företagarernas led var klart märkbar. Böndernas traditionella motvilja mot ökade fattigvårdsutgifter medförde att de var oroliga över vart godsens arbetskraft skulle ta vägen på ålderdomen. Klandret mot statsystemet var vid denna tid inte grundat på medlidande med statarna utan rädsla för att dessa skulle komma de besuttna till last. Bönderna föredrog också så långt som

möjligt ogifta drängar i stället för gifta statare. Prästeståndets motvilja mot statsystemet fotades bl. a. på att de hyste farhågor för att deras tionde skulle minskas, om arrendebönderna efterträddes av statare. Borgarståndet och adeln hade mindre intresse för frågan. Så fortgick debatten om statarväsendet i årtal under olika motiveringar. Först då fattigvårdsproblemet i större sammanhang ordnades under 1850-talet slocknade även intresset för statarna.

Romantikens bondefixering medförde, att de skönlitterära författarna hade föga intresse för landsbygdens lägre folkskikt. Almquist, von Knorring, Wetterbergh, von Braun m. fl. nämner emellertid statare i förbifarten. Ett betydelsefullt avsnitt i Furulands avhandling är ägnat åt "folkförfattaren" Pehr Thomasson från Blekinge, själv ursprungligen kroppsarbetare och sedermera en av tidens mest lästa författare. Hans skildringar utgör viktiga socialhistoriska dokument samtidigt som de är föregångare till 1900-talets realistiska arbetardiktning.

Det rikare källmaterialet från 1800-talets slut har givit författaren större möjlighet att lämna en utförligare skildring av statarnas anställning och livsvillkor. Han har därvid påträffat, vad han med en ny term kallat "konjunkturstatare", d. v. s. en grupp som växlade mellan jordbruk och industriarbetare beroende på rådande ekonomiska konjunkturer. Att statarna i ringa grad slöt upp i emigrantströmmen berodde förmodligen på bristande ekonomisk kraft att anskaffa biljetter till en hel familj. Furuland har kunnat påpeka, att industriens lantbruk, brukens jordbrukssida, i regel tidigare införde kontantlön, något som understryker mottagligheten för nyheter i dylik miljö jämfört med det mer konservativa jordbruket utan industrinärhet. En viktig del av Furulands undersökning har även berört statarnas andliga miljö, läsning etc. Därvid har han funnit, att statarna på de större godsens genom fattigdom och viss parastämpel, utgjorde en sluten värld i den egna bygden med förhållandevis få kontakter över kystgränserna.

Den samhällsvakna 80-talslitteraturen hade givetvis öppet sinne även för denna speciella kategori av jordbruksarbetare, såväl bland folklivsberättare som Wranér och Saxon som mer betydelsefulla författare som Ola Hansson

och Ernst Ahlgren. Ett uppmärksammat avsnitt har ägnats åt Alfred Kämpe, den östgötska torparpojken som framträdde såsom arbetardiktare före Maria Sandels och Gustaf Hedenvind-Eriksson. Förutom ett antal skrifter om statare och torpare omfattade Kämpes författarskap en rad kulturhistoriska och personhistoriska arbeten. Genom Furulands analys har Kämpe tilldelats en tidigare icke erkänd roll som berättare.

I detta omnämnande av Furulands avhandling har föga utrymme ägnats de utpräglade litteraturhistoriska avsnitten, medan tyngdpunkten har lagts på att påvisa några sidor av arbetets kulturhistoriska och socialhistoriska värde.

Mats Rehnberg

Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede. Bind I. Red.: AXEL STEENBERG. Nyt nordisk forlag. Arnold Busck, København 1963. 683 s., ill. Pris d. kr. 98:50.

Åren 1879—1901 utgav Troels-Lund sitt stora verk *Dagligt Liv i Norden* i det 16. Aarh. Få kulturhistoriska arbeten har blivit så populära och kända i Danmark som detta. Det ligger därför nära till hands att fråga sig om den snarlika titeln på ett nytt sådant arbete — *Dagligliv i Danmark* — vill markera en kontinuitet och en samhörighet ifråga om målsättning och metod. I en orienterande inledning i första delen besvarar redaktören, Axel Steensberg, den sistnämnda frågan med både ja och nej. Det är, säger han, lika lite som hos Troels-Lund föregångsmännen, de som skapade idéer och konstverk, som står i blickpunkten utan folket självt. Men medan de människor som Troels-Lund skrev om mest var klädda till högtid och fest skall de nu ses även i sin dagliga arbetsdräkt. Troels-Lund har inte heller, säger Steensberg, dragit sig för att ibland använda folktradition från 1800-talet för att belysa förhållandena 300 år tidigare, i den då allmänna tron att utvecklingen i bondesamhället stått stilla från forntiden och fram till utskiftningen. Steensberg har även i andra skrifter skarpt vänt sig mot en sådan uppfattning och exemplifierat liknande tillvägagångssätt bland såväl fackmän som amatö-

rer av betydligt senare årgångar än Troels-Lund. "Bonderomantiken" — fiktionen om en urgammal nationell kultur är alltför livskraftig, anser han. Förändringar har alltid försiggått om än i skiftande omfattning. Med utgångspunkt från Troels-Lund definierar Steensberg vidare vad som här avses med dagligliv. Det är kort sagt inte bara en epigonboktitel utan ett begrepp, ett täcknamn för kulturhistoria ur etnologisk aspekt.

Vilka tidsperioder som det fullständiga verket kommer att omfatta framgår inte. Skildringen av "Dagligliv i Danmark" *börjar* med de sista 150 åren, säger Steensberg, som motiverar detta tidsval med att "det senest forløbne åremål er lettere at forstå end oldtiden, skønt denne drager ved sin fremmedartethed." Det nu utgivna bandet behandlar åren 1790—1870, en period vars början och slut historiskt markeras av respektive utskiftningen och penninghushållningens genombrott.

Har nutidsmänniskan lättare att förstå denna tid än äldre skeden? Är det inte istället så att 1800-talets dagligliv tack vare insamlat material och forskningsinsatser blott är lättare att belysa ur olika aspekter än övriga århundraden? En populär kulturhistoria av den art det här är frågan om måste självfallet bygga på redan vunna forskningsresultat. Tendensen att gömma undan forskningen är dock genomgående. Man har "søgt at lade tidens mennesker selv få ordet" och har "ikke villet komme med nogen lærd pegepind."

Följande urval bland rubrikerna på de 30 huvudavsnitten visar hur arbetet disponerats: Kvinde og man, Højtider i slægtens liv, Folketro, Omkring kirken, Skolelærere, Folkekunst på land og i by, Klæder, Brøde og straf, I butik og på værksted, Mad og drikke, Bonden i mark, skov og hede. Til søs og i havn, Fiskere, och som avslutning *Dagliglivet* og samfundet. 24 olika författare svarar för var sitt eller i några fall var sina avsnitt. Till varje kapitel hör en litteraturförteckning med dels en allmän hänvisning till större arbeten som behandlat ifrågavarande ämnesområde och dels källhänvisningar för varje trycksida. Även om kvalitetsvariationer förekommer är helhetsverkan påtaglig trots de många författarna.

Målet har varit att teckna en funktionsduglig bild av dagliglivet i olika samhällsklasser

i Danmark under en tidsrymd av 80 år. En sådan flerdimensionell beskrivning förutsätter först och främst ett konsekvent beaktande av de aktuella kulturelementens utformning i tid, rum och miljö samt deras inbördes sammanhang. Att man som utgångspunkter valt både olika realgrupper av kulturelement och socialgrupper efter yrke, kön och ålder har bidragit till att göra läsningen omväxlande samtidigt som man i största möjliga utsträckning täckt dagliglivet i olika sociala skikt genom att på detta sätt nalkas det från två håll. Som situationen nu är beträffande material och forskning har bondemiljön dock blivit det centrala. De inbördes sammanhangen i folkkulturen har beaktats genom ett skickligt samspel författarna emellan. Det framgår också klart att förhållandena inte alltid varit ensartade inom landet. Hur konsekvent den rumsliga aspekten observerats är däremot svårare att utläsa. Det kan t. ex. ibland vara omöjligt att avgöra om författarna genom en Ortsangivelse velat markera att det rör sig om en lokal sedvänja eller endast exemplifiera en allmän sådan. De anförda exemplen är genomgående ordentligt tidfästa och förändringar som skett under perioden har noterats. Och dock är det något som saknas för att, som Steensberg i inledningen säger, "billedet, hvis det med et slag blev kaldt til live, ville kunne fungere." De olika dimensionerna tid, rum och miljö har väl beaktats var för sig, men framställningsmetoden har inte medgivit att de också koordinerats.

Metodens lämplighet beror på vilka intentioner redaktionen haft och härvidlag känner sig anmälaren något osäker. Om huvudsaken varit att ge en så lättläst, fyllig och korrekt beskrivning som möjligt av dagliglivet förefaller den välvald. Läsaren föres s. a. s. direkt in i dåtidens liv och får på de drygt 600 sidorna veta mycket om hur det gestaltade sig. Har däremot avsikten främst varit att på ett lättfattligt sätt åskådliggöra kulturmekanismen, mera att förklara än att beskriva folkturen — vilket Steensbergs inledning med de där framförda etnologiska aspekterna kan förleda att antaga — torde ett populärvetenskapligt arbete av annan art ha varit effektivare.

Brita Egardt.

NILS G. WOLLIN: *Äggkoppar, äggställare och äggställ.* Engl. summary. Nordiska museet, Stockholm 1962. 110 s. ill. Pris kr. 16:—.

Vid festmiddagarna på Stockholms slott placeras alltid framför de kungliga kuverten en dubbelsidig äggkopp. Kungaparet uttryckte för en del år sedan en önskan att bli orienterade om dessa kärls ursprung, vilket gav professor Nils G. Wollin anledning att göra en undersökning inte bara av de kungliga äggkopparnas historia utan också av äggkärlets utveckling i allmänhet.

Så gott som alla bordstillbehör har under årens lopp blivit föremål för vetenskaplig undersökning, men underligt nog har kärlen för äggätande förbisetts, kanske beroende på att man ansett kärlformen given och konstnärligt ointressant. Äggkoppen har betraktats på det självklara och till vidare diskussion intet förpliktande sätt som karakteriseras av ordförklaringen i Ordbok öfver Svenska språket 1853, där man läser: "Liten enkom gjord kopp, som för beqvämighet begagnas, när man äter kokta ägg". Det visar sig emellertid, att äggkoppens historia inte kan avspisas så lättvindigt, utan att dess utveckling är både lång och intressant.

Det finns exempel på att man i Italien redan vid vår tideräknings början använde sig av äggkoppar. Den äldsta bevarade hittades i Casa del Menandro i Pompeji i fyra exemplar, utformad som en liten silverkalk fäst på en brickliknande platta. Man vet vidare, att det i Frankrike under gotiken fanns speciella kärler för ätandet av ägg, men att det nuvarande franska ordet för äggkopp "*cocquetier*" påträffas först under 1500-talet. Från detta århundrade finns också några tecknade förlagor till äggkoppar bevarade — elegant manieristiska former bestående av smyckeliknande silverpostament, bärande en liten skål där ägget tänktes vila likt en cabochongslipad juvel. Äggkopparna — den term som författaren använder på kärler, där ägget placeras stående och alltså öppnas från toppen — hade sin högperiod under 1700-talet. Frankrike tycks framför allt varit det land där äggkärlet fick formen av en liten pokal på rund fot och således var gjorda för stående ägg. Det berättas, att

Ludvig XV hade en passion för ägg och att han utövade som en sällskapskonst sin skicklighet att slå toppen av sitt ägg med ett enda slag till hovets stora beundran. Ett par silveräggkoppar från 1730-talet, gjorda av en Parisguldsmed och dekorerade med utsökt graverade rocailler i den tidiga rokokons strama grace, visar att stor konstnärlig möda lades ned på dessa ting. Inte bara ädelmetall användes som material utan givetvis också porslin från de ledande franska fabrikererna. I Sverige omnämnes äggkoppar för första gången i ett inventarium från Tullgarn på 1720-talet. De beskrivs vara av "oäkta porslin", men hur de såg ut vet man inte. Äggkoppar för stående ägg av ädelmetall tycks ha varit ovanliga i vårt land; författaren nämner endast ett exempel av silver från 1700-talets slut.

Den grupp som i boken samlats under beteckningen äggställare karakteriseras av att kärlden är dubbelsidiga, bestående av ett skaft med två motstående skålar, en oval avsedd för ett liggande ägg och en rund för ett stående. I 1700- och 1800-talens produktion i Tyskland, Österrike och också i Norden överväger denna typ, använd så att ägget placerades liggande i den ovala skålen och öppnades från sidan, medan den runda skålen bildade foten. Tyska barockmålningar med stilleben visar små avlånga skålar med liggande ägg, kanske en föregångare till äggställarnas ovala parti. Tavlorna visar också, att man doppade smala brödstrimlor i det löskokta ägget. Författaren nämner att denna sedvänja fortfarande förekommer utomlands och jag vill parentetiskt tillägga, att jag själv som barn lärdes att äta ägg med brödstrimlor enligt en gammal sed från min farmors hem.

De allra vackraste exemplen på dessa dubbelsidiga äggkoppar eller äggställare utfördes under senbarocken i Augsburg dekorerade med rytmiska slingor i Laub- und Bandelwerk. I de rent personliga besticken — Mundzeug — som blev särskilt vanliga under 1700-talet framför allt i Tyskland, ingick också äggkoppar av den dubbelsidiga sorten. Personliga bestick har gamla anor och det tidigaste svenska exemplet på ett kungligt sådant är Erik XIV:s kniv och sked märkta med ER och en vase. Först på 1700-talets mitt tycks de personliga kungliga besticken i Sverige utökats med ett äggkärl. Lovisa Ulrika lät hovjuvelerare Frantz Bergs tillverka

en "äggståndare" som komplettering till sitt emaljerade guldbestick. I början av nästa sekel har tydligen en förändring ägt rum i Sverige i sättet att äta ägg. Silversmeden Pehr Zethelius lanserar vid denna tid en typ, där den runda skålen förses med huvuddekoren medan den ovala delen utformas som en slät fot. Ägget placerades då i den runda behållaren och öppnades från toppen på franskt vis. Vår nuvarande konungs äggställare, som är gjord av Gustaf Folcker d.ä. på 1820-talet, är av denna typ, med skaftet utformat som en lyra i tidens dekorativa stil. Det verkar således som om äggkoppen för stående ägg, som alltifrån renässansen dominerat i Italien och Frankrike, inte slagit igenom i Sverige förrän vid 1800-talets början. Men traditionen bjöd att man inte tog steget fullt ut utan behöll den tyskinfluerade äggställarens ovala del som fot.

Det tredje och sista avsnittet i boken behandlar äggställen, de speciella kärl, vari äggen serverades. Det blir en kavalkad av stilhistoriens alla skiftande former från Hildesheimfyndets silverskål med drivna ovoidea bucklor till manieristiska förlagor, där äggen tecknas hängande som kokonger mellan maskaroner och voluter, över till barockens och rokokons färgrika fajansställ för att sluta med det borgerliga 1800-talets trygga värphöna i keramik.

Som alltid när man behandlar ett förut snålt beskrivet material vill man ha med så många belysande exempel som möjligt. Svagheten blir då ofta att de stora linjerna och översikterna saknas. Läsaren av denna bok har ibland svårt att orientera sig bland de rikhaltiga exemplen för att få en helt klar bild av utvecklingen. Uppdelningen i äggkoppar och äggställare är kanske nödvändig och betingad av både formala och funktionella skäl, men båda är typer av kärl för äggätande och man saknar en sammanfattning, kronologisk och kulturhistorisk, om äggkärlens utveckling. Den kunde ha varit helt kort, repeterande förut givna uppgifter, men som det nu är får man leta i de båda huvudavsnitten för att få en uppfattning om när den eller den typen dyker upp i historien eller vilken typ som är vanligast i olika länder etc. Intressantast i mitt tycke är det avsnitt som behandlar de dubbelsidiga äggkopparna eller äggställarna. Formen är originell och typens användning i "Mundzeug" av tysk typ

gör sorten ytterligare fantasieggande. Det nämnes att dessa personliga bestick uppkommit för att skydda den kungliga personen mot förgiftning. Kanske det skulle fört utanför ramen för ämnet, om ett större utrymme ägnats en utförligare behandling av den fascinerande företeelse som de separata besticken och kuverten för furstliga personer utgör. För moderna människor kastar dessa "Mundzeug" ett blyxtljus över realiteter, som i gamla tider kunde vara nog så viktiga att skydda sig emot och som nu endast lever kvar i de ceremoniella prydaderna på ett kungligt festbord. Intressanta jämförelseobjekt finner man exempelvis i den franska "cadenas", som var en bricka med en förvaringslåda för besticken. I franska förlagor från barock och rokokon finner man ofta förslag till "cadenas". Äggkoppar däremot tycks i Frankrike inte hört ihop med besticken för strikt personligt bruk som fallet var i tyska Mundzeug-uppsättningar. Nationalmuseum har i sin ornamentsticksamling flera intressanta exempel på äggkoppar från olika tider. En mycket tidstypisk förlaga finner man där i J. J. Heiglens förslag till en komplett uppsättning i senbarockt silversmide, omfattande skrivuppsats, toilettservis och bordskuvert, där en liten elegant äggställare ingår. Lustigt nog är den tecknad med den ovala skålen som fot och tycks alltså vara avsedd för ett stående ägg.

Det har krävts stor energi av författaren, då han beträtt detta jungfruliga område, att finna det svärfångade materialet i museernas magasin, i förlagor dolda bland allmängodset i översiktsarbeten och ornamentsticksamlingar eller att i samtida skildringar fånga upp de anmärkningar som kunnat belysa äggkoppens historia. Bara en blick på museernas samlingar av små koppliknande kärl är onekligen förvirrande. Vad har varit saltkar, supkoppar, sorbetkoppar, kärl för apoteksbruk, ögonglas, koppar för kosmetika etc? Författaren har varit en sträng botanist vid examineringen av alla dessa föremål. Man har en känsla av att varje föremål som behandlats i denna bok noga undersökts och att en mängd kärl, som förut oriktigt uppgivits vara äggkoppar, nu getts sin riktiga funktion. Nordiska museet kan lägga ännu en värdefull bok till sin serie av lättlästa, instruktiva och vackert illustrerade skrifter.

Eva Nordenson

JAN-ÖJVIND SWAHN: *Jubelfest*. Några notiser till guld- och silverbröllopsfirandets historia. Cygnus förlag, Lund 1963. 104 s. ill. Pris kr 14:—.

En och annan notis — med eller utan fotografi — på dagstidningarnas familjesidor vittnar, mitt i skilsmässornas tidevarv, om äkta förbund som hållit i ett kvarts eller ett halvt sekel. Att guld- och silverbröllop alltjämt är levande sed, visar även etikettböckerna (t.ex. Marius Wingård, *Så går det till i umgänge och sällskapsliv*, 1937 och senare uppl.; Maud Adlercreutz, *Visst går det an*, 1952). Medan dessa söker ge en mall för hur festseden *bör* eller *kan* gestalta sig vid dylika tillfällen hos en obekant läsekrets, har folklivsforskaren att redovisa *praxis* i bestämda samhällsskikt, länder och tider. Att våra folklivsarkiv saknar material härom visar, hur ensidigt man varit inriktad på allmogeseden och i hur hög grad man försummat den borgerliga festseden, till vilken silver- och guldbrällöpsfesterna nu huvudsakligen hör.

När docenten Jan-Öjvind Swahn tagit upp dessa jubileers historia till behandling, har han emellertid inte utgått från samtids- eller den äldre nutidsseden, utan börjat från grunden och tecknat festsedens historia ifrån dess sydtyska ursprung under 1500-talet och dess senare spridning i Europa och Sverige. Det är förvisso mindre vanligt att på detta översiktliga sätt få en festsed undersökt i ett så vitt sammanhang. Swahn har därvid framförallt begagnat sig av två källor: ordböckerna — åt terminologin ägnas ett särskilt avsnitt — samt de små s.k. personverserna som trycktes vid (eller först efter?) jubelfesterna. Huvudsakligen genom dessa har förf. kunnat kartera sedens utbredning i Tyskland före 1700 och i Sverige före 1800. Arbetet att gå igenom dessa småtryck har lönat mödan, då de enskilda uppgifterna givit tydliga upplysningar om vem som hållit jubelfester, vederbörandes samhällsställning och givit underlag för diskussioner om kontaktfält etc. Förf:s uppfattning att seden spritts från Tyskland till Sverige är betryggande underbyggd, och hans hypotes att herrnötarna medverkat vid spridningen är intressant, om man än kan tycka, att spåren bort vara än tydligare i Sydsverige.

Samtidigt som Swahn givit en nyttig påminnelse om personversernas betydelse för folk-livsforskningen, (jfr även den tidigare skriften *I glädje och sorg. Personverser från Kongl. Amiralitetsboktryckeriet i Karlskrona 1729—1799*, 1963) har denna källa dock i väl hög grad fått prägla hans framställning av jubelfesten. Så magert, som förf. menar, att materialet är från 1800-talet, synes mig ej vara fallet. Förf:s enda belägg är Bengt Nordenbergs målningar från Villands härad i Skåne och Blekinge av den kyrkliga akten, respektive det följande samkvämet, vilka liksom övriga Düsseldorf-målningar är pittoreska, men vars sakframställning ingalunda alltid är pålitlig.

Att silverbröllopet kunnat firas med en kyrklig akt även på 1800-talet i vårt land, visar F.W. von Schuberts framställning av guld- och silverbröllop (*Sveriges kyrko-författning och läroverk 2*, 1825, s. 67). Mot bakgrunden av sedens utbredning i Tyskland är det förklarligt, att just tysken Schubert redogjort för högtidligheten. Silverbröllopet har även fått sin litterära behandling i Böttigers *En majdag i Wärend* (1843), där det utgör ramen för hela skådespelet. Högtiden är här förlagd till hemmet, men ännu så sent som den 2 juli 1880 firades ett guldbröllop i Östra Ljungby i nordvästra

Skåne av den kände klockaren och riksdagsmannen Sven Rosenberg och hans maka. Ett hundratal gäster med brudparet i spetsen och guldbruden klädd i myrtenkrona och slöja tågade därvid från klockaregården in genom kyrkogårdsgrindarna och under orgelmusik upp till altaret (*En dagbok ligger öppen. Utdrag ur dagbok och brev utgiven av Sven Rosenbergs sonson E. Rosenberg*, 2 uppl. 1942 s. 133).

De av Swahn från kontinenten omnämnda presenterna har även förekommit hos oss. Schubert omnämner, att man överlämnade skaldestycken (hade man slutat att trycka dem i början av 1800-talet?) och att underlydande vid den ofta flera dagar långa festen kunde begåvas med biblar. I *En majdag i Wärend* låter Böttiger silverbrudgummen bli begåvad med ett par präktiga kärrhjul! I borgerliga kretsar finner man liksom på kontinenten, hur metallsymboliken återspeglats även i brudens klädsel och de gåvor hon vid detta tillfälle fick mottaga. Nordiska museets utställning *Tradition* och nutid antyder även, att det finns ett föremålsbestånd i anslutning till dessa familjebileer, som är värt att uppmärksamma vid studiet av jubelfestens historia.

Nils-Arvid Bringéus

KORTA BOKNOTISER

E. E. LARSSON: *Swedish commentators on America 1638—1865*. An annotated list of selected manuscript and printed materials. Utg. av The New York public library och The Swedish pioneer historical society, Chicago. New York 1963. 139 s.

Med föreliggande publikation har forskningen rörande svenskheten i Nord-Amerika tillförts ett synnerligen värdefullt hjälpmedel. Förf. har sammanställt en förteckning över nära 700 dokument — brev, dagböcker, reseskildringar, officiella rapporter, som belyser svenskars liv och verksamhet i Nya Världen och deras uppfattning om landet alltifrån grundandet 1638 av den svenska kolonin nära Wilmington i Delaware till inbördeskrigets slut och Lincolns död. Det är en av allt att döma mycket sorgfälligt gjord kompilation ur arkiv och bibliotek såväl i Förenta staterna som i Sverige. Dokumenten ifråga är ordnade i bokstavsföljd efter författare och vart och ett är försett med en kort sammanfattning av innehållet. Till förteckningen hör ett appendix med namnen på författarna i kronologisk ordning alltefter deras ankomst till Amerika och ett personregister, som hänvisar till dokumentens nummer i förteckningen.

Förf. till *Swedish commentators* är svenskättling och hon dedicerar sitt arbete till sin avlidne fader, av vilken hon först hörde skildringen om den svenska bosättningen i Delaware på 1600-talet. Hon är knuten till East Strunburg state college i Pennsylvania och har som Konung Gustaf V-stipendiat vid The American-Scandinavian foundation beretts tillfälle att under halvannat år bedriva studier i svenska arkiv och bibliotek.

I ett företal lämnar förf. en översikt av förteckningens innehåll med framhävande av de mest betydande svenska rapportörerna i Nordamerika under olika tider. Icke blott för svensk utan även för amerikansk forskning bör arbetet ha betydelse, eftersom det redovisar förut delvis okänt material beträffande Förenta staternas historia. Man finner här brev och rapporter från prästmän, som sökte vinna indianerna för den lutherska tron, kritiska kommentarer till det amerikanska befrielsekriget av deltagande svenska officerare, svenska diplomaters de-

pescher angående kriget med England 1812, med Mexiko 1846—1848 och slavkriget 1861—1865. Vidare återfinner man en intressant och gripande dagbok i manuskript, vilken förts av en svensk äventyrare i Kalifornien några år före den stora guldruschen, samt brev från emigranter under amerikafeberns dagar vid mitten av 1800-talet.

M. L.

Från Sommabygd till Vätterstrand. Sjunde samlingen. Hembygdsverk. Utg. av Tranås hembygdsförening genom ELIS KÄGÉN och BENGT LUNDBERG. Linköping 1963. 230 s., ill. Pris kr. 12:—

Liksom de föregående delarna av detta verk — den första utkom 1942 — innehåller denna del flera uppsatser av kulturhistoriskt intresse om trakten mellan sjöarna Sommen och Vättern, Sommabygden och Holaveden. Sälunda redovisar Jean Silfving i uppsatsen Gripenbergs sätesgård sina ingående forskningar i godsetts historia. Särskild uppmärksamhet förtjänar kapitlet om den Wittingska släktens insatser framför allt på jordbrukets område.

Den alltjämt oskiftade lilla byn Tubbarp i Lommaryds socken presenteras av Sigurd Erixon. Carl Fries har besökt Knutingarp, det forna komministerbostället i Säby socken, där han bott några år under sin barndom. Efter femtio år har han nu åter gått sin gamla skolväg till Tranås och konstaterat landskapets snabba förvandling. Elias Wessén lämnar ett bidrag till tolkningen av namnet Rök och anser det osannolikt att det funnits mer än en runsten i Rök. Han ger också en förklaring till en av de mest centrala frågorna i Rökstenens problem.

En kort presentation av Jönköpings län och av Östergötland lämnas av respektive länschefer. Norra Vedbo kontrakt presenteras av biskop Ragnar Askmark och Tranås stad av redaktör Gunnar Schönberg. Dessa översikter är översatta till engelska och tyska liksom texten till de färgbilder, med vilka boken inleds. Den avslutas med ett fullständigt författar- ortnamns- och personregister.

K.S.

Från Gästrikland, Årsböcker 1959—1963. Gästriklands kulturhistoriska förenings meddelanden. 1959, 288 s.; 1960, 176 s.; 1961, 171 s.; 1962, 227 s.; 1963, 179 s., samtl. ill.

Att vara redaktör för en kulturhistorisk årsbok är väl sällan en enbart angenäm syssla. I de flesta fall utkommer den på hösten — den tid som på många museer är den mest intensiva med växlande utställningar och besöksstopp. Den kräver mycket arbete och noggrann planläggning. Ofta har den ett alltför begränsat spridningsområde och kroniskt dålig ekonomi. Den är dessutom svår att utnyttja för en bredare publik, vilket väl delvis hänger samman med att årsboksfloran är rik och därför svåröverskådlig. Det är då inte underligt att många, i varje fall under pressad förberedelsestid, ser redaktörskapet som en plåga och årsbokens död som en befrielse.

Men trots detta fortsätter böckerna att komma ut och redaktörerna framhårdar. Och detta beror väl inte enbart på den föreskrift om skyldighet att göra sitt område känt, som ingår i instruktionerna för många museitjänster i landsorten. I själva verket är årsboken ett fint instrument att spela på. Den kan stimulera forskningen och bör redovisa dess resultat, den kan också vara opinionsbildande och väcka debatt. Först och främst skall den väl, då den är knuten till ett begränsat geografiskt område, behandla ting som har anknytning till denna bygd. Men därför behöver den inte vara provinsiell och sakna allmänt intresse.

En årsbok kan innehålla artiklar i vitt skilda ämnen. Den kan också då och då behandla ett bestämt tema (en föremålsgrupp, ett geografiskt område), den kan också någon gång rymma ett enda större arbete av allmänt intresse. Årsböckerna *Från Gästrikland 1959—63* ger bra exempel på dessa olika redigeringsprinciper.

Ärgång 1959 av denna bok upptas, förutom av föreningsmeddelanden, av ett större bidrag: P. Norbergs *Gästriklands hyttor och hamrar*. (Arbetet ingår även i *Blad för bergshantieringens vänner*, där tidigare författarens Ångermanländsk järnhantering (1952), Hälsinglands järnverk (1956) och *Forna tiders järnbruk i Norr- och Västerbotten* (1957) publicerats.) I *Gästriklands hyttor och hamrar* behandlas (liksom i Norbergs övriga här nämnda arbeten) varje bruk för sig. Norberg redogör mer för de faktiska förhållandena än analyserar orsakssammanhangen. Detta gör att man inte alltid får så klar uppfattning om huvuddragen i bygdens järn-

historia. Trots detta är arbetet mycket användbart och nyttigt. Skada bara att det inte försetts med person- och ortsgregister.

Gästriklands ledande ställning inom svensk järnhantering sätter också sin prägel på övriga här omnämnda nummer av *Från Gästrikland*. I årsboken 1960 skriver Carl Björk om Sandviken och dess föregångare, Högbo bruk, som ju på ett föredömligt sätt satts i stånd och öppnats för allmänheten av den nuvarande ägaren, Sandvikens stad. Boken innehåller dessutom artiklar om det s. k. Operahuset i Gävle.

Från Gästrikland 1961 ägnas helt åt bergsbruket med artiklar om Högbo bruk och Sandviken. Gärna stannar man inför framlidne disponenten K.F. Göranssonns rika minnen från en helt omdanande epok inom svensk järnhantering. Det utsökta bildmaterialet höjer ytterligare memoarernas kulturhistoriska värde. I samma nummer av årsboken ingår också ett sammandrag av Richard Ringmars lic. avhandling *Bergsmän i bergslag*. Man hade gärna sett den återgiven i sin helhet.

I *Från Gästrikland 1962* behandlar Sven Lundkvist och Birgitta Odén handeln i Gävle under 1500-talet. En upplysande artikel är Hasse Petrinis Arkivalier rörande Gästrikland i Härnösands landsarkiv. Andra bidragsgivare är bl.a. Gunnar Hobroh, Sverker Jansson och Erik Brännman, som i en omfattningsrik och initierad uppsats skriver om Gästriklands kulturhistoriska förening under 100 år. Årsboken avslutas med ett något svåröverskådligt systematiskt register över föreningens årsbok och andra publikationer. Föreningens jubileum saluterar även i 1963 års skrift, där Sigurd Curmans högtidstal vid jubileumssammanträdet publiceras. Till bygdens järnhantering anknötes i några artiklar som bl. a. behandlar träkolstillverkning. Dessutom innehåller boken två artiklar om Åsundabygden samt en förteckning över litteratur som berör denna trakt. William Erikssons i tabeller redovisade inventering av fåbodar i Gästrikland är kanske skriftens värdefullaste bidrag.

Från Gästrikland utges av Gästriklands kulturhistoriska förening. Redaktör för årsböckerna 1962 och 1963 är Erik Wikén, för övriga här nämnda nummer Folke Hedblom. Av Erik Brännmans redogörelse för föreningens historia framgår, att utgivningen av årsboken de senaste decennierna medfört ekonomiska svårigheter för föreningen. Men det framgår också klart, att föreningen ser utgivningen som en av sina viktigaste uppgifter.

O.I.